

Četvrtak, 18. maj 2006.
Svedok Mark Wheeler
Otvorena sednica
Optuženi su pristupili Sudu
Početak 9.35 h

Molim ustanite. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju zaseda. Izvolite, sedite.

SUDIJA PARKER: Dobro jutro, gospodine Lukiću.

ADVOKAT LUKIĆ: Dobro jutro, poštovani Sude. Želim samo da se obratim Pretresnom veću pre nastavka dokaznog postupka. Juče na samom kraju suđenja, bukvalno poslednja stranica 132. - došla je po meni jedna greška u transkriptu. Nismo tada reagovali, verovatno je bio premor. I ja sad samo čekam da dobijemo zvanično dopunjene stranice. Mi ćemo tražiti da se presluša taj deo transkripta. Stranica 132 radnog transkripta, red 18, u prevodu piše: "Naređenje je bilo jasno i glasno i za Vezmarevića i majora Karanfilova.", a mi smo čuli u sudnici "Naređenje je bilo jasno i glasno, izdato i od strane Vukosavljevića i od Karanfilova". To je ono što smo mi čuli. I mislim da je značajno da napomenem već sada, ja sam o tome obavestio odmah i gospodina Moorea i mislim da se čak on složio sa mnom, da je tako i on čuo. To je jedna stvar. I druga stvar da iskoristim, ovde govorim u ime sva tri tima, mi smo juče dobili jedno pismo Tužilaštva (OTP, Office of the Prosecutor) u pogledu njihovih obaveza da nas obaveste sa daljim svedocima koji dolaze, pošto do sad je to uglavnom funkcionisalo bez problema - da smo dobijali raspored za sledećih 15 dana. Nas je asistent Tužilaštva obavestio da ne može precizno da nam kaže koji će svedoci biti u sledeće dve nedelje, osim da znamo šta nas čeka u ponedeljak i da iza toga verovatno će biti svedok Strinović. Tu je nabrojano takođe neka njihova lista sledećih svedoka, ali ne mogu da predvide tačno. Meni je žao što gospodin Moore nije ovde pa ne mogu da dobijem sad verovatno taj odgovor od gospodina Weinerja kome inače želim dobrodošlicu u našu sudnicu, a ono što je nama važno to je da smo mi pomenuli da kada veštaci-eksperti Tužilaštva vojni budu svedočili, nama je važno da nas Tužilaštvo o tome obavesti bar 15 dana ranije, jer mi bismo želeli da, bar neki timovi, tu budu prisutni naši veštaci, a vi znate da mi za to moramo da obezbedimo i vize i poseban način da oni dođu ovde. Ne možemo to tako lako da obezbedimo. Pa bismo zato voleli da nas Tužilaštvo, ako može, precizno obavesti o onom sledu svedoka koji misli u narednoj fazi da izvede. Eto to sam hteo samo da kažem. Hvala vam.

SUDIJA PARKER: Gospodine Weiner, dobrodošli. Kao prvo, možete li da se pozabavite ovim pitanjem transkripta? Pretpostavljam da ne.

TUŽILAC WEINER: Ne. Mislim da moram obe stvari da razmotrim tokom pauze ili tokom dana, časni Sude.

SUDIJA PARKER: Hvala vam. Druga stvar, što se tiče dolaska svedoka veštaka, bitno je da se daju ranije indicije oko toga o čemu se radi, a da ne bude to samo davanje imena i prezimena smatrajući da je to potpuni odgovor, odnosno svi podaci koje vi treba da pribavite. Gospodine Moore, dobrodošli. Gospodin Lukić je pomenuo dve stvari. Prva je greška u transkriptu za koju on smatra da ste je vi prepoznali kada ste o tome razgovarali juče, a to je identifikacija osobe koja je izdala naređenje. Vezmarović se pojavljuje u transkriptu, a izgleda da je ovde u sudnici izgovoreno Vukosavljević. Ne znam da li možete da se složite sa tim?

TUŽILAC MOORE: Dakle, što se tiče prve stvari, slažem se sa kolegom da to nije bio Vezmarović, već Vukosavljević i Karanfilov.

SUDIJA PARKER: Hvala.

TUŽILAC MOORE: Ja se toga sećam na taj način, ali naravno moramo to da proverimo kako bismo imali precizan transkript.

SUDIJA PARKER: Druga stvar su predstojeći svedoci Tužilaštva.

TUŽILAC MOORE: Da, i sa tim problemom sam upoznat.

SUDIJA PARKER: Postoji bojazan da Odbrana neće imati dovoljno vremena da i njihovi veštaci budu ovde kada vaši budu davali iskaz.

TUŽILAC MOORE: Da.

SUDIJA PARKER: I hteli bi da to znaju onog trenutka kada to i vama bude bilo poznato. Možete li da nam pomognete?

TUŽILAC MOORE: Da, mogu. To očigledno zavisi od vremena koje će nam uzeti da ih tako nazovem laici svedoci. Dva vojna veštaka koje smo pozvali su Reynaud Theunens i general-major Pringle. Theunens je ovde, ovde radi i on je u svakom slučaju dostupan, a za generala Pringlea smo mislili da bude od 5. do 9. juna. On ima nekih profesionalnih obaveza vezano za taj period, a ja hoću da završim naš postupak izvođenja dokaza upravo sa njim iz raznih razloga. On će moći da dođe nedelju iza toga. Dakle, kako sada stoje stvari, nadam se da ćemo moći da završimo u prvoj nedelji juna meseca po našem rasporedu. Ali, imamo još neke poteškoće sa svedocima koje nisu razrešene, ali nadam se da će biti. Iduće nedelje su Strinović i Grujić, posle svedočenja video vezom u ponedeljak. To je propalo već nekoliko puta, ali ne greškom Tužilaštva. Dakle u svakom slučaju, iduće nedelje Strinović i to ja mislim tri dana. Mogu li samo da razjasnim jednu sitnicu? Evo, upravo mi je prosleđena jedna poruka i želeo bih da jednu stvar razjasnim. Dakle, Strinović sledeće nedelje, a imamo određene probleme sa Grujićem. Verovatno bi moglo da dođe do nekih promena sa tim u vezi.

SUDIJA PARKER: Izvinite, Grujić ili Vujić?

TUŽILAC MOORE: Grujić.

SUDIJA PARKER: U transkriptu se pojavljuju obojica.

TUŽILAC MOORE: Radi se o Grujiću.

SUDIJA PARKER: Hvala.

TUŽILAC MOORE: Dakle, imaćemo svedoka video vezom u ponedjeljak, deo utorka. Zatim Strinović, i time će se baviti gospodin Smith, to će biti u utorak i deo jutra u sredu. Nadam se da ćemo sa unakrsnim ispitivanjem završiti do četvrtka ili petka, ne znam šta namerava Odbrana. Ali ostavimo sada Grujića na trenutak, pokušaćemo da ga ubacimo u raspored zbog njegovih profesionalnih obaveza. Nadali smo se da ćemo njih dvojicu da imamo jednog za drugim, ali postoji i zahtev za dva svedoka čija su mi imena promakla, a tiču se plave fascikle, odnosno materijala poslatog u Zagreb iz vukovarske bolnice, a po nama to ima veze sa stvaranjem dokumentacije. I Pretresno veće i Odbrana su hteli da znaju koji je izvor, koje je poreklo toga. Imamo dva svedoka s tim u vezi. Ne znam da li će uvažene kolege želeti da te svedoke imaju pred sobom ili će sadržaj tih izjava da prihvate kao tačan. Što se toga tiče, ne znam koja je situacija. Oni su upravo dobili izjavu i ne očekujem da će mi odmah odgovoriti. Ta dva svedoka mogu da dođu, ali sada još uvek ne možemo da govorimo o vremenu. Ne mogu Pretresnom veću da pomognem oko toga. Ako ćemo da ih pozovemo na glavno ispitivanje, mislim da ćemo to da uradimo na jedan kvazi način, prema Pravilu 89f, ali mislim da će sve to zajedno da zauzme bar tri dana svedočenja. Ipak, videćemo šta će da kaže Odbrana pošto pregleda dokumentaciju, da li će pristati na uvrštavanje dokumenta i na koji način.

SUDIJA PARKER: Dakle, ako sam shvatio, iduće nedelje imamo video vezu dva dana ili nešto malo više?

TUŽILAC MOORE: Možda nešto malo manje, recimo dva dana.

SUDIJA PARKER: U redu. A zatim?

TUŽILAC MOORE: Strinović.

SUDIJA PARKER: I sa njim završavamo tu nedelju?

TUŽILAC MOORE: Da, tako je.

SUDIJA PARKER: A nedelja posle toga, od 22.? Izvinite, nedelju nakon toga? Da.

TUŽILAC MOORE: U nedelji posle toga imamo civilne svedoke, Florence Hartmann, koja će da svedoči i dva druga svedoka, koji će se baviti drugim temama. Neću sada da ulazim u detalje i ne mogu sada ni da kažem ko su oni i o čemu će konkretno da govore, o tome još razgovaramo. To bi trebalo da se vidi te nedelje, a onda ulazimo u nedelju sa vojnim svedocima i poteškoćama vezano za generala Pringlea.

SUDIJA PARKER: Sa Tunensom, koliko vremena vam je potrebno?

TUŽILAC MOORE: Ja ću ispitivati Theunensa i mislim da ću, ako ne bude prigovora, to učiniti na sledeći način: predstavimo njegov ekspertski izveštaj, koristiću se elektronskim sistemom prezentacije (E-Court practice direction) dokumenata i pretpostavljam da ću glavno ispitivanje Theunensa da završim za jedan dan. Ali molim vas nemojte me striktno držati za reč, jer ima puno dokumenata i vojnog jezika koji nije uvek lak. Ipak, Theunens je za nas prilično važan svedok koji može da govori o važnim detaljima. I pretpostavljam, ako bude i vojnih veštaka Odbrane, pretpostavljam da ćemo s njim imati sigurno bar tri dana za unakrsno ispitivanje, možda dva. Što se ponovo tiče Pringlea, koga ću ja da ispitujem, pretpostavljam da će za glavno ispitivanje biti dovoljan jedan dan. A unakrsno ispitivanje uz pomoć veštaka, to ne znam koliko će trajati. Ali pretpostavljam da će to biti jednako vremenu potrebnom za Theunensa.

SUDIJA PARKER: Dakle, ili ćemo izgubiti dva ili tri dana u nedelji od 5. do 9. ili ćemo imati dva dodatna svedoka ako budete dobili dopuštenje i ako Odbrana bude htela da ih pozove.

TUŽILAC MOORE: Ima još nekih svedoka. Ali oni su mali svedoci, ako mogu tako da kažem i pokušavam da ih uguram između svedočenja drugih svedoka kako ne bismo gubili vreme. Ipak hoću da budem konkretan vezano za vremenski raspored vojnih svedok posebno zbog veštaka Odbrane i mislim da će one nedelje od 5. početi da svedoče vojni svedoci.

SUDIJA PARKER: A rekli ste Pringle nedelju dana posle?

TUŽILAC MOORE: Bojim se da je tako.

SUDIJA PARKER: Možda počne 12.?

TUŽILAC MOORE: Da.

SUDIJA PARKER: Niko od nas nezna tačno datume?

TUŽILAC MOORE: Da. Naveo sam neke svoje vremenske procene.

SUDIJA PARKER: To će onda biti vaš poslednji svedok?

TUŽILAC MOORE: Imamo možda još jednog, ali to će biti vrlo kratak svedok i za njega nam treba svega dan do dva nakon Pringlea. Ne želim da kažem ništa konačno.

SUDIJA PARKER: I Odbrana i Pretresno veće bi cenili ako možete jasnije da navedete neke od stvari koje za sada još nisu jasne.

TUŽILAC MOORE: Da. To je naša namera, ali mi sada još čekamo neke telefonske pozive i da izradimo konačan raspored, a nije uvek lako dobiti konačne odgovore od ljudi.

SUDIJA PARKER: Hvala vam. Gospodine Lukiću, evo sada znate nešto više vezano za vaše veštake. Dakle, ako se radi o ponedeljku 5. ili nekom drugom danu u junu, onda će ta nedelja i nedelja posle toga izgleda biti vreme za vaše veštake da dođu. Gospodin Moore je pomenuo jedan podnesak koji je stigao za dva dodatna svedoka a mi bismo želeli da dobijemo odgovor Odbrane do idućeg ponedeljka. To je malo skraćeno vreme za odgovor, ali mislim da se radi o relativno jednostavnoj stvari. Hvala vam mnogo na pomoći. Da li je vreme za vaš prvi nastup gospodine Weiner?

TUŽILAC WEINER: Mislim da jeste.

SUDIJA PARKER: Uz malo sreće, dovešćemo vam svedoka.

TUŽILAC WEINER: Dok čekamo svedoka, časni Sude, imamo ranije svedočenje ovog svedoka eksperta Marka Wheelera, koje je uvršteno prema vašoj odluci od 21. oktobra 2005. godine, a to je prema Pravilu 92bis iz Pravila 94bis o svedočenju eksperta, o njegovom ekspertskom izveštaju. Biće ovo veoma kratko glavno ispitivanje, budući da njegovo svedočenje već postoji, a da je njegov izveštaj ponuđen na usvajanje. Biće nam potrebno svega 15 do 20 minuta.

SUDIJA PARKER: Radi se o dokaznom predmetu 391, zar ne?

TUŽILAC WEINER: Da.

SUDIJA PARKER: Hvala vam.

TUŽILAC WEINER: Izveštaj i biografija još nisu uvršteni, časni Sude, ali njegovo ranije svedočenje jeste.

SUDIJA PARKER: Hvala vam.

TUŽILAC WEINER: Hvala vama.

(svedok je pristupio Sudu)

SUDIJA PARKER: Dobro jutro. Molim vas da naglas pročitate svečanu izjavu.

SVEDOK WHEELER: Svečano izjavljujem da ću govoriti istinu, celu istinu i ništa osim istine.

SUDIJA PARKER: Hvala vam puno. Izvolite sedite. Izvolite gospodine Weiner.

GLAVNO ISPITIVANJE : TUŽILAC WEINER

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Dobro jutro doktore, molim vas recite koje je vaše ime?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Zovem se Mark Krawford Wheeler.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Recite gde živite?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U Sarajevu, BiH.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Gde radite?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Radim za visokog predstavnika kao politički savetnik ali u stvari me plaća OESC (Organisation for Security and Cooperation in Europe).

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Koliko dugo živite u Bosni?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U ovom navratu od aprila 2001. godine, a bio sam tamo i zadnjih godina rata.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Možete li da nam kažete kojih godina ste živeli u Bosni, pre perioda 2001. godine?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Tokom rata živio sam u Hrvatskoj, krajem 1994. godine, zatim u Srednjoj Bosni krajem 1995. godine, i u Sarajevu 1996. godine i početkom 1997. godine, a zatim opet u Hrvatskoj, u Vukovaru u proleće 1997. godine.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Da li ste gospodine ili doktore ikada predavali istoriju?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, predavao sam kao istoričar za Jugoistočnu Evropu i uopšte Istočnu Evropu i taj deo sveta na Univerzitetima u Lankasteru, Londonu i Derbiju od 1975. do 1994. godine, i onda ponovo 1977. godine i 2001. godine.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Možete li da nam kažete koja je vaša najviša kvalifikacija?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Diploma Doktora istorijskih nauka Univerziteta u Kembridžu (University of Cambridge).

TUŽILAC WEINER – PITANJE: A šta je bila tema vašeg rada?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je bila "Britanska politika prema Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu" (*British foreign policy towards in Yugoslavia in the Second World War*), konkretno britanska odluka da se odrekne Draže Mihajlovića i da podrži Josipa Broza Tita.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Da li ste gospodine objavili neke knjige, članke ili slično o bivšoj Jugoslaviji?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, puno toga, i verujem da se to nalazi u mojoj biografiji.

TUŽILAC WEINER: Možemo li da pokažemo svedoku dokument koji nosi oznaku ERN 0600-1130 do 0600-1136? To je ujedno i tabulator broj 1.

SUDIJA PARKER: Imamo upozorenje u vezi sa transkriptom. Doktore, izgleda da govorite prilično brzo.

SVEDOK WHEELER: Vidim i ja sada to.

SUDIJA PARKER: Hvala vam.

SVEDOK WHEELER: I moji studenti se često žale.

SUDIJA PARKER: Možete li onda da usporite i da pratite brzinu kojom ja govorim? To bi bilo sasvim dobro. Hvala vam.

SVEDOK WHEELER: Mislim da ne bih smeo to da komentarišem bez rizika da vas uvredim.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Doktore, prepoznajete li dokument na ekranu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Molim da krenemo kroz dokument. Hvala gospodine sekretaru (Registrar). Doktore, kakav je ovo dokument?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je moja biografija.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Ko je to pripremio?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ja.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Da li je to najnovija verzija?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Najnovija koju sam poslao ovom Sudu, da.

TUŽILAC WEINER: Hvala. Hteli bismo da ovo ponudimo na usvajanje, časni Sude.

SUDIJA PARKER: Prihvata se.

Sekretar: Biografija će biti dokazni predmet 446, časni Sude.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Doktore, da li ste ranije svedočili pred ovim Sudom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da. U *Predmetu Dokmanović* kao veštak u januaru 1998. godine.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Da li ste izradili izveštaj za to svedočenje?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Jesam.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Kada?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Napisao sam ga krajem decembra 1997. godine i početkom januara 1998. godine.

TUŽILAC WEINER: Molim da se svedoku pokaže tabulator broj 2, na engleskom to je broj 0210-9652 do 0210-9682.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Doktore, da li prepoznajete ovaj dokument na ekranu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, prepoznajem. To je izveštaj koji sam ja sačinio.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Prošlo je nekih osam godina od kako ste pripremili ovaj izveštaj. Da li još uvek stojite na istim mišljenjima i informacijama koje ste ovde izneli?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, uglavnom da. Ne vidim zašto bih morao previše da se predomišljam u vezi sadržaja. Ja svakako stojim kod glavnih argumenata. Sada naravno, uz činjenicu da je prošlo dosta vremena i da je bilo brojnih istraživanja događaja o ratovima u bivšoj Jugoslaviji, moglo bi mnogo toga da se doda, da se ažurira, da se uvede malo iznijansirani pristup. Ali uglavnom, mislim da je ovaj izveštaj prošao proveru vremena.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Doktore, nema fusnota u ovom izveštaju. Možete li da nam kažete koji ste izvor informacija koristili u radu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Većina istorijskog konteksta odražava činjenicu da sam se ja aktivno bavio istraživanjem i predavanjem istorije bivše Jugoslavije od početka sedamdesetih godina. A konkretne činjenice koje se tiču rata devedesetih godina i događaja u Istočnoj Slavoniji potiču iz novinskih prikaza objavljenih u to vreme. Sekundarna literatura koja je u to vreme već bila dostupna, obuhvatala je veliku količinu memoara, a u nekim slučajevima mi je nešto od toga i Tužilaštvo dalo kako bi mi pomogli u pisanju izveštaja. Ali većina toga svakako se odnosi na istorijski kontekst koji mi je bio dobro poznat.

TUŽILAC WEINER: Tužilaštvo bi želelo da ponudi ovaj dokument u spis.

SUDIJA PARKER: Prihvata se.

sekretar: To će biti dokazni predmet 447 časni Sude.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Doktore, želeo bih da sa vama razgovaram o samo jednom pitanju, a onda ću da vas prepustim Odbrani koja će vas unakrsno ispitivati. Samo ćemo provesti nekoliko minuta na toj temi. U vašem izveštaju i u prethodnom svedočenju koji je usvojen, nalazi se i rasprava o vojnoj aktivnosti u Istočnoj Slavoniji u razdoblju od 1. avgusta, odnosno sredine jula 1991. godine do 21. novembra 1991. godine. Možete li da nam kažete nešto više o tome molim vas?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ja sam u svom izveštaju nastojao da prikažem početak rata u Istočnoj Slavoniji u kontekstu toga kako se on širio Hrvatskom uopšte.

Naročito posle kratkog i oštrog rata u Sloveniji. Dakle, glavne borbe u Istočnoj Slavoniji desile su se nakon 27. juna 1991. godine, mada treba da se kaže da je bilo provokacija, incidenata, pa čak i ubijanja na području Istočne Slavonije već od maja 1991. godine. Međutim, velika i prava eskalacija sukoba i prelaska u rat nastaje tek posle rata u Sloveniji, dakle govorimo o periodu početka jula 1991. godine. U tom trenutku svakako je došlo do većeg uključanja u sukobe od strane Jugoslovenske Narodne Armije. Ne više onako kako je bilo u prvim fazama u većem delu Hrvatske, gde je u stvari JNA nastojala da se nametne kao posrednik između uznemirenih i pobunjenih Srba i vlasti, policijskih vlasti nove Tuđmanove vlade, nego je ona od jula 1991. godine počela da preuzima aktivnu ulogu u osvajanju teritorija.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Možete li da nam kažete nešto o njihovoj uključenosti u vojne akcije u nekim selima u tom periodu, dakle od sredine jula do 21. novembra?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pa ja sam već rekao da je JNA htela da osvoji teritoriju, a to je naravno značilo ulazak i zauzimanje sela. To je naravno činila u savezu sa ostacima stare strukture Teritorijalne odbrane koja je prešla na srpsku stranu, kao i sa drugim različitim paravojnim formacijama koje su obe nastajale u lokalnu. Ali je najozloglašeniya poslata iz same Srbije, i to uz umešanost jedne ili druge političke partije ili bezbednosne strukture ili srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova - MUP-a, da bi sprovođila takvu vrstu aktivnosti. I ono što je bilo posebno istaknuto u vezi sa onim što se dešavalo u Istočnoj Slavoniji, bilo je upravo uplitanje i mešanje JNA i paramilitaraca u taj zajednički napor. Dakle, to je bila zajednička akcija kako paravojne s jedne, tako i JNA s druge strane.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Vi ste spomenuli Istočnu Slavoniju. E sad, da li je u Zapadnoj Slavoniji bilo neke vojne aktivnosti koja se zbivala u istom periodu, dakle od sredine jula do 21. novembra 1991. godine?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako. Mislim da je to bilo u avgustu 1991. godine kada su lokalni srpski pobunjenici, milicija, mislim da bi ih tako trebalo ispravno zvati, uz pomoć Banjalučkog korpusa Jugoslovenske narodne armije zauzeli ključni komunikacioni centar Okučane u Zapadnoj Slavoniji, a to je dovelo do prekida putnih veza, glavnih železničkih veza između glavnog grada Zagreba i Istočne Slavonije. To je imalo za posledicu da se u stvari sve pripremilo za šire zauzimanje Hrvatske od strane srpskih snaga. Ono što se zanimljivo desilo u Zapadnoj Slavoniji je da je do kraja novembra teritorija koju su Srbi zauzeli bila u znatnoj meri smanjena. U stvari, teritorija sve od granice sa Bosnom i Hercegovinom pa do Virovitice je bila prepolovljena, jer su se Srbi pod pritiskom Hrvata povukli iz područja između Virovitice, Daruvara i Pakraca. Tako da je tada Pakrac u stvari postao severna granica teritorije pod kontrolom Srba u Zapadnoj Slavoniji. To je u istorijskom smislu značajno i gledajući unazad, jer je to označilo kraj većih srpskih ambicija da za sebe zauzmu veći deo teritorija u Hrvatskoj.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Mi smo sad govorimo o dva područja u Hrvatskoj. Da li je bilo još neke vojne aktivnosti u Hrvatskoj izvan Zapadne i Istočne Slavonije u tom periodu od sredine jula do 21. novembra 1991. godine?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako da je bilo. A najozloglašeniји je bar što se tiče međunarodne zajednice bio napad uz pomoć artiljerije i pomorskih snaga na Dubrovnik u južnom Jadranu, i to je ono što je preplavilo svetske televizijske ekrane u to vreme. Naravno, stranci su čuli za Dubrovnik. Hiljade, možda milioni turista su tamo odlazili. I to je ono što je u stvari osvestilo ljude o postojanju rata, na način na koji se pre toga niko nije interesovao o višemesečnoј opsadi Vukovara, na primer. Granatiranje Dubrovnika je postao međunarodni skandal uz mnogo značajnije reagovanje, iako je u vojnom smislu samo granatiranje Dubrovnika imalo marginalan značaj. To je više bilo od političkog značaja. Značilo je dve stvari: Prvo se sa tim želelo kažnjavanje Zagreba i tamošnjeg režima, ali se takođe htelo i uključivanje Crnogoraca koji su se do tada držali rezervisano prema ratnim borbama, dajući im ulogu u tome. Ali istovremeno su se svakako napadi izvodili i iz delova koje su bile pod srpskom kontrolom u Severnoj Dalmaciji, Dalmatinskoј zagori, pa preko Like i Korduna do Baranje. Dakle, mnoge teritorije su zauzete u to vreme u južnom delu, mislim na deo južno od Zagreba.

TUŽILAC WEINER: Molim da se svedoku pokaže dokazni predmet 312.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ja se ispravljам, rekao sam Baranja, a mislio sam na Baniju, dakle kroz Liku, Kordun, sve do Banije. Baranja je svakako sama za sebe bila područje koje je JNA zauzela, mislim da je to bilo u avgustu 1991. godine. Mislim sada na hrvatski deo Baranje, a cela ta oblast je delom Hrvatska, a delom Mađarska.

TUŽILAC WEINER: Imamo primerke dokaznog predmeta i za Pretresno veće i za Odbranu ako su zainteresovani.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Doktore, imate li kakvih saznanja o informacijama sadržanim u ovom dokaznom predmetu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne konkretno. Ja sam taj dokument prvi put video tek juče. Međutim, čini mi se kao da se radi o tačnom rezimeu načina na koji su JNA i paravojne snage zajedno radile na zastrašivanju seljana, kako bi naterali što više njih u beg, i zatim zauzeli teritoriju i uopšte, radili ono što će kasnije postati poznato kao etničko čišćenje.

TUŽILAC WEINER – PITANJE: Na kraju doktore, da li se ovo poklapa sa vašim mišljenjem i izveštajem koji ste vi predali?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, poklapa se. Ako samo mogu da dodam, tačan scenario može da se menja zavisno od mesta, ali ovo je tačan sažetak koji prikazuje način na koji se zauzimala regija po regija, selo po selo, grad po grad.

TUŽILAC WEINER: Doktore, hvala vam. Nemam više pitanja, časni Sude.

SUDIJA PARKER: Hvala vam, gospodine Weiner. Gospodine Domazet.

UNAKRSNO ISPITIVANJE : ADVOKAT DOMAZET

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Dobar dan časni Sude, dobar dan profesore. Ja sam Vladimir Domazet, jedan od advokata gospodina Mrkšića. Ja ću vam u ime Odbrane i gospodina Mrkšića postavljati pitanja. Časni Sude, inače timovi Odbrane su pokušali da olakšaju i ubrzaju ovaj postupak time što su na neki način podelili teme unakrsnog ispitivanja, tako da se nadam da se timovi Odbrane neće prekalapati u svojim pitanjima, ili će to činiti vrlo malo. Tako da ću ja ispitivati u jednom delu onoga što je gospodin Wheeler i u svom usmenom svedočenju i u pismenom izveštaju od januara 1998. godine predao Sudu (ICTY) i što je korišćeno u *Predmetu Dokmanović*. Gospodine profesore, iz podataka koje smo dobili o vašoj biografiji i onom što ste do sada radili i što radite, očigledno je da je vaše iskustvo zaista impresivno i vaša upornost koju vidim i u tome što, kako ste naveli, ste ovladali i jezikom koji inače nije lak, ali je svakako vama od pomoći u vašem dosadašnjem radu. Pretpostavljam da ste ovo pogotovo znanje jezika mogli da koristite za kontakte i razgovore ne samo sa svojim kolegama ili državicima već i sa, da nazovem to i običnim ljudima, stanovništvom, u celom ovom periodu, i da je to jedan od vaših izvora saznanja na osnovu kojih ste pisali vaše izveštaje. Da li sam u pravu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Delimično da, gospodine Domazet. Sama činjenica da sam živio u Vukovaru, doduše kraće vreme u proleće 1997. godine i bio u mogućnosti da razgovaram sa mnogim ljudima, uključujući i jednog od mojih kolega u to vreme Dragu Hedla, koji je kasnije mnogo toga otkrio kroz publikacije u "Feral tribjunu" i međunarodnim publikacijama o tome šta se dešavalo u Istočnoj Slavoniji 1991. godine i 1992. godine. Saznao sam dosta i od ljudi sa kojima sam tada i živio u Vukovaru, kao i od nekih mojih kolega iz UN (United Nations) u to vreme.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala profesore. To se svakako odnosi dakle na taj period koji ste proveli u Vukovaru, koji smo videli u vašoj biografiji. Čini se da ste ipak najveći deo vremena na prostorima zemalja bivše Jugoslavije proveli u Bosni i Hercegovini, odnosno Federaciji, ako se ne varam. Da li je tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Dakle, s obzirom da sada već duže vreme živim u Sarajevu, od 2001. godine, u hronološkom smislu ste u pravu. Ali sam ranije, kada sam predavao, više vremena provodio recimo u Beogradu. To je bilo 1972. godine ili 1973. godine, kada sam bio na postdiplomskim studijama. A tokom devedesetih, u kasnijim fazama rata, bio sam u stvari u Novoj Gradišci, u Zapadnoj Slavoniji, pa sam doživeo pad Zapadne Slavonije prvog maja 1995. godine tokom operacije "Bljesak". Dakle imam nekih iskustava koja nisu vezana samo za Bosnu i Hercegovinu.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Svakako da, to je upravo moje pitanje, jer iz same biografije se i ne vide baš, pogotovu ovo što ste naveli, vaš boravak u Srbiji, te je moje pitanje: Koliko ste u Srbiji proveli i šta je to moglo da vam pomogne u vašim istraživanjima i zaključcima do kojih ste došli u vašim izveštajima?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Živeo sam tokom leta 1970. godine u Srbiji, zatim ponovo 1972. godine i 1973. godine, kada sam radio istraživanje za svoju doktorsku studiju i tada sam u stvari naučio jezik, jezik koji smo tada nazivali srpsko-hrvatskim. Međutim, za potrebe ovog izveštaja koji sam pripremio u *Predmetu Slavko Dokmanović*, osim činjenice da sam živio prethodno u bivšoj Jugoslaviji i da mi je to

pomoglo da shvatim osnovne okolnosti, taj boravak u Srbiji koji se desio mnogo ranije, nije od neke posebne važnosti za ovaj izveštaj koji sam pripremao. U stvari, tokom većeg dela rata ja sam bio *persona non grata* i nisam mogao da dobijem vizu za ulazak u Saveznu Republiku Jugoslaviju, iako sam u leto 1997. godine posetio Beograd na nekoliko nedelja. Tada sam uspeo da dobijem vizu.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da profesore, ako dobro razumem, vaša poseta Srbiji je mnogo, mnogo ranije bila, gotovo 20 godina pre ovih relevantnih događaja, a u ovo vreme na žalost niste imali prilike, iz razloga koje ste naveli da imate i tu stranu viđenja, neposrednog viđenja onog što se dešavalo u Srbiji ili bar kontakte sa ljudima iz Srbije. Pomenuli ste da ste bili *persona non grata* u to vreme. Da li je to bila zvanična ocena i da li ste tako nešto i zvanično dobili i možete li reći, bar po vašem mišljenju zbog čega se to desilo? Mislim da je ipak značajno za nas da saznamo.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Nisam uopšte siguran da li se to u većini slučajeva može znati da li je to službeni status ili nije. Meni je više puta rečeno tokom 1992. godine i 1993. godine u tadašnjoj ambasadi Jugoslavije u Londonu da neću dobiti vizu. Međutim, kada kažete da sam dugo boravio u Srbiji, da je to bilo naravno mnogo ranije u odnosu na ove događaje početkom devedesetih, vi ste svakako u pravu. Međutim, kao naučnik koji se interesuje za istoriju Jugoistočne Evrope i Jugoslavije posebno, pretpostavljam da nije prošla ni jedna godina tokom ranih sedamdesetih i ranih devedesetih da bar jednom tokom godine nisam bio u Beogradu ili negde u Srbiji.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala vam. Hvala vam, gospodine Wheeler. A sada ću se malo baviti onim što ste naveli, pre svega u vašem izveštaju s početka 1998. godine, s tim što ću se više baviti onim istorijskim delom obzirom da ustavna pitanja, ustavni položaj će u ime timova Odbrane, baviti se time moja koleginica, pa ću vas pitati direktno pre svega za neke podatke kojima ste se ovde bavili, koji su statistički podaci i svakako svima dostupni. Vaša je ocena ako se ne varam, da je negde u 1991. godini, kada govorite o nacionalnoj strukturi, negde oko 600.000 Srba živelo u Hrvatskoj, ali je istovremeno i vaša ocena da većina tih Srba nije živela na seoskim područjima, i direktno ste naveli područja: Severne Dalmacije, Like, Korduna, Banije, koji ako se slažete čine u geografskom smislu jednu celinu. I pomenuli ste Zapadnu i Istočnu Slavoniju, Baranju i Zapadni Srem, koji su na krajnjem istoku Hrvatske, dakle čini mi se da čine jednu drugu celinu. Da li se slažete i da li sam dobro interpretirao ono što ste naveli u tom izveštaju?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, da, jeste.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Kada ste govorili o ovom prvom delu područja, dakle Severnoj Dalmaciji, Lici, Kordunu i Baniji, svakako to niste slučajno pomenuli, ta područja seoska, jer verovatno se slažemo u tome da su to bila upravo seoska područja koja su bila nastanjena srpskim stanovništvom, u nekim delovima i većinski u odnosu na hrvatsko. Ja mislim da se u tome možemo složiti?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, ja sam ih nazvao seoskim područjima zato što su veoma slabo nastanjena i jesu doista seoska, brdovita i prelepa područja, možda među najlepšim na svetu.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, slažem se i ja sa vama i teritorijalno, po teritoriji se nije radilo o beznačajnim teritorijama, naprotiv, odnosili su značajne teritorije, ali ne sa mnogo stanovništva koje je živelo na tim teritorijama, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, to je tačno.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Međutim, iako se upravo radi o vašoj oceni koja je mislim potpuno tačna - da je jedan manji broj uopšte stanovništva živeo na tim područjima, iako su, slažem se sa vama, jedan deo tih područja je izuzetno lep, ipak je to deo, kako se u našoj terminologiji govorilo, pasivnih krajeva ili siromašnih krajeva. I da li je to po vama jedan od razloga što je stanovništvo, naročito ono mlađe, radno sposobno, odlazilo u veća mesta svuda po Jugoslaviji, pa naravno i Hrvatskoj, da je zbog toga veći broj Srba i živio u većim gradovima Hrvatske?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Naravno da jeste. Ljudi iz takozvanih pasivnih područja, odnosno dinarskih područja su posle Drugog svetskog rata, kada se vršila industrijalizacija, bili poznati po kretanjima prema gradovima ili prema bogatim poljoprivrednim područjima, dakle Istočnoj Slavoniji ili Vojvodini. To su bili oni takozvani kolonizatori.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Verovatno je zbog toga i ovaj vaš podatak da je više od 50.000 Srba živelo samo u Zagrebu u to vreme, govorim o 1991. godini, odnosno popisu koji je obavljen te godine, dok je istovremeno tu vaša procena ili ocena da je na teritorijama koje ste nazvali u ovom izveštaju, da i ja tako ponovim, "pobunjenička Republika Srpska Krajina", jasno znamo koja je to teritorija, bilo oko 200.000, što teritorijalno nije mnogo, ali ipak značajno dosta Srba na toj teritoriji, ako se slažete samnom? I da li je ovaj podatak procena s obzirom na teritorije ili ste do tog podatka od 200.000 došli na neki drugi način?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Gospodine Domazet, s obzirom na protok vremena, ja se sad u stvari ne sećam odakle sam došao do tog podatka. Međutim, ono čega se sećam, jer sam u to vreme radio za nevladinu organizaciju koja je imala mnogo projekata za koje sam ja bio odgovoran u Zapadnoj Slavoniji, Daruvaru, Pakracu, Okučanima, ja sam formirao vrlo čvrsto mišljenje da je u to vreme 1994.-1995. godine živelo mnogo manje ljudi u Republici Srpskoj Krajini nego što su vlasti te pobunjene republike to tvrdile. Jedna od glavnih posledica stvaranja te Republike Srpske Krajine bila je u stvari da se na taj način podstakao odlazak ljudi, odliv ljudi. Tako da ja u stvari mislim da je u to vreme stanovnika u Krajini, izuzimajući Istočnu Slavoniju, bilo mnogo manje nego što smo mi mislili. Ova ocena od 200.000 je verovatno procena do koje sam došao upravo u tom kontekstu, mada je možda čak i to preterana brojka. Tokom rata Republika Srpska Krajina je imala mnogo manje ljudi. Mnogo ih je otišlo u delove Bosne pod srpskom kontrolom ili još više u Srbiju, a mnogi su i ostali u velikim gradovima u Hrvatskoj: Zagrebu, Puli, Rijeci.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, hvala vam gospodine Wheeler. Inače po onom što navodite, a to je svakako iz ovih statističkih podataka, prema i vašem navođenju kažete da je, govorimo naravno o 1991. godini otprilike jedna trećina Srba živela van granice Republike Srbije, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: I vaša ocena u ovom izveštaju, vi kažete da je ta činjenica često navođena kao objašnjenje zašto oni, svakako se misli na Srbe, više od ostalih nisu nikada hteli odustati od Jugoslavije. Da li se sećate ovog vašeg objašnjenja i mogu li, ukoliko je to vaše objašnjenje, da dobijem neku ocenu i komentar, molim vas?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, u pravu ste. Standardna pretpostavka među zapadnim svetom, pogotovu među onima koji su proučavali Jugoistočnu Evropu, a naravno to je važno i među samim Jugoslovenima jeste da je Srbima bila potrebna Jugoslavija daleko više nego bilo kojim drugim Južnim Slovenima, a to je zbog toga što bi samo u tom slučaju svi Srbi živeli u jednoj državi. Zbog toga se pretpostavljalo da će se režim u Beogradu svim silama truditi da održi Jugoslaviju. I ono što stoji u zaključku mog izveštaja naravno jeste da kada se pojavio Milošević, ta stara istorijska mudrost nije više važila.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Ostavio bih Miloševića bar za sada po strani. Govorite u vašem izveštaju i o onim što su mogli da budu problemi ili upravo nešto što je tu zajednicu moglo da poveže ili da dovede u krizu, pa ste govorili o jeziku, o veri. Kad se tiče jezika, mislim da mogu se potpuno složiti s onim što ste vi naveli - vaša ocena onog što se dešavalo pogotovo tih godina. A iz vašeg današnjeg objašnjenja, da ste sedamdesetih godina bili u Jugoslaviji, pogotovu u Srbiji, svakako se i sećate onih problema sa jezikom koji su čini mi se tada počeli između pre svega naučnih krugova Hrvatske i Srbije, jel' sam u pravu? Da li se slažete da je to pitanje jezika, iako ga i vi ne vidite kao neko posebno jer smatrate da se jezicima koji su govoreni, kad izuzmemo slovenački i makedonski bili vrlo slični i mogući za komunikaciju ali da li se slažete da je to bila dobra podloga za nacionalističke optužbe svih strana, pogotovo tih godina, sedamdesetih godina, pa na dalje?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da svakako, u pravu ste. Diskusije ili borbe oko jezika su u stvari bile jedan od načina da se ponovo pokrenu nacionalna pitanja u socijalističkoj Jugoslaviji. Na primer, propast takozvanog "Novosadskog sporazuma" iz 1954. godine koga su Hrvati u stvari odbacili, čini mi se početkom sedamdesetih, kao što ste vi i rekli.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, hvala vam profesore. Činjenica je takođe da su postojala dva pisma, latinica i ćirilica, što je svakako bio i dodatni problem u ovim međunacionalnim odnosima, s obzirom da su pojedine nacionalnosti ili potpuno ili pretežno koristile jedno ili ovo drugo pismo. I da li ćete se složiti samnom da ta pisma ipak, iako su nekim ustavima pa čini mi se i Ustavom Hrvatske bila propisana kao ravnopravna, nisu u praksi bila na taj način rešena, i da je to bio jedan izvor nekih nacionalnih ili nacionalističkih sukoba? Da li se možete složiti sa ovom ocenom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, mogu. Jer posebno što se tiče Srba, ne samo u Hrvatskoj ili samo u Bosni i Hercegovini, već i u samoj Srbiji, bilo je zabrinutosti oko toga da latinica u stvari uzima primat nad ćirilicom i to u raznim publikacijama, i popularnim i naučnim.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Inače, što se zvaničnog tiče, verovatno vam je poznato, tražiću vaše mišljenje, latinica se recimo zvanično koristila u JNA kao praktično jedino pismo za sve vreme postojanja JNA. Da li se možete složiti samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Što se tiče ovog segmenta vera kojim ste se takođe bavili, mislim da su i vaše ocene dosta tu dobre. Ali da li ste možda ispustili iz vida ili niste dovoljno imali u vidu i to da jedan priličan deo ili broj stanovništva, pogotovo u to vreme su bili ateisti, dakle oni koji nisu prihvatili religiju, pre svega smatram zbog privrženosti ideji komunizma koja je bila u to vreme čak jedna i zvanična ideologija, i verovatno vam je i to poznato bar iz tog perioda?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Vi ste u pravu kada kažete da veliki deo stanovništva širom Jugoslavije u stvari nije praktikovao veru bez obzira da li se radilo o katolicima, muslimanima ili pravoslavnima. Međutim, ne bih se složio sa vama da su u znatnom broju bili ateisti, budući da su oni vrlo dobro znali koje je njihovo versko poreklo i čak su videli i određenu vezu između tog porekla i nacionalnog identiteta, iako nisu praktikovali veru. Tako da na primer ljudi koji nisu praktikovali veru, ipak su obeležavali određene praznike. Kao što znate, muslimani su slavili Bajram, Srbi su slavili svoje porodične slave, isto tako i Hrvati su slavili Božić. U stvari, svi oni su slavili Božić.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, to... mogu se složiti sa vama, mogu se složiti pogotovu da su neki delovi, da ne govorimo o kojima, više, drugi manje možda koristili i slavili verske praznike ali je ipak, verovatno ste i upoznati s time da su mnogi i krili svoje versko opredeljenje ili krili upravo to ili krišom slavili neke praznike i da u to vreme verski praznici ipak nisu bili državni praznici, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da. U pravu ste. Ali ta potreba da se ograde od verskih uverenja vremenom je bivala sve manja, jer to više nije bio veliki problem posle ranih šezdesetih. To je predstavljalo problem samo za članove Komunističke partije. Oni su možda smatrali da je poželjno da se pretvaraju da nisu vernici, ali obični ljudi nisu imali takvih problema.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, možda gospodine Wheeler, ali je ipak bilo dosta tih, da nazovem neobičnih ljudi, ne mnogo običnih ljudi koji su se bojali zbog svog položaja i zanimanja, i u crkvu mnogi nisu smeli da idu, ni da priđu. Ali, završavam taj deo, tu temu, samo još jednim. Hteo bih vaše mišljenje, time ste se i bavili u ovome, da li smatrate da je to karakteristično i možda jedinstveni primer, ili možda nije, da su recimo u ono vreme u kome ste i boravili u Jugoslaviji, najpre Muslimani u verskom smislu označavani kao muslimani, da bi u jednom trenutku postali zvanično i nacija potpuno posebna sa tom istom oznakom što, nadam se da ćete se složiti samnom, nije baš uobičajeno, obzirom na povezivanje ovog verskog identiteta sa nekim nacionalnim. Jesam li tu blizu vašeg mišljenja?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da gospodine Domazet, u pravu ste da se radilo o veoma čudnom fenomenu - da se verski naziv koristi i za nacionalni, i mislim da je to jedan od razloga zbog čega su Muslimani odlučili da 1993. godine ponovo upotrebljavaju termin Bošnjak iz vremena Habsburga kako opisali sebe i kako bi imali jednu određenu nacionalnu odredbu koja ne bi bila isključivo verske prirode.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, potpuno tačno profesore, tačno. Ali je dosta vremena prošlo dok nije najpre nezvanično taj termin Bošnjak počeo da se koristi, pa da se koristi čak, ako se slažete samnom, i u Srbiji, u delu oko Novog Pazara, koji naravno nema veze s Bosnom, jer mnogi vezuju termin Bošnjak za samu Bosnu, jel' tako? Hvala vam. Sad bih prešao na ovaj istorijski kontekst kojim ste se bavili u ovome, i koji smatram značajnim za razumevanje pitanja onoga što se dešavalo na prostorima Jugoslavije. Pa ću se najpre malo baviti onim što i vi nazivate Prva Jugoslavija, a to je formiranje jugoslovenske države posle Prvog svetskog rata, i hteo bih da se samo podsetimo nekih istorijskih činjenica koje ću vas pitati, i nadam se da ćemo se oko toga vrlo brzo složiti.

prevodioci: Ispravka prevodioca, posle Prvog svetskog rata.

ADVOKAT DOMAZET: Ja sam rekao Prvog svetskog rata. Bilo je izgleda malo greške u transkriptu, da je označen Drugi rat.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da li je tačno da je Srbija, ili u to vreme Kraljevina Srbija u Prvom svetskom ratu bila na strani saveznika, dakle Britanije, Francuske i zemalja koje su se borile protiv Nemačke i Austrougarske?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako. Kraljevina Srbija je bila saveznica.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Naravno, da ne zaboravim i Crnu Goru, takođe da ne dovedem do nekih problema u timovima Odrbane u kojima imamo ovde i naše kolege Crnogorce. Dakle svakako, i oni su predstavljali taj deo koji se borio protiv ovih sila i složićemo se takođe da je bar povod za izbijanje tog rata, povod bio opet vezan blizu Srbije i napadi Austrougarske na Srbiju da je Srbija organizovala atentat u Sarajevu, je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, atentat u Sarajevu 20. juna 1914. godine poslužio je kao izgovor za početak rata.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: I to je bio i razlog da je taj rat praktično i počeo na prostorima Srbije, odnosno napadom Austrougarske vojske na Srbiju negde u leto 1914. godine, je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, tako je.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Nadam se da ćemo se svakako složiti da su u to vreme sadašnji prostori i Slovenije i Hrvatske, pa i Bosne i Hercegovine su bili pripadali Austrougarskoj i... a kako verujem da vam je poznato da su u austrougarskoj vojsci učestvovali i vojnici mobilisani sa tih prostora, dakle i oni koji su bilo Slovenci, Hrvati, pa da ne kažem Bošnjaci, ali znači stanovnici i tih krajeva. Da li sam u pravu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, to je vrlo dobra procena i to je razlog što je Prvi svetski rat, bar što se tiče Južnih Slovena bio jedna vrsta građanskog rata, zbog velikog broja dobrovoljaca Hrvata i Slovenaca koji su se pridružili srpskim snagama nakon Krfa i koji su se borili na Solunskom frontu, imali ste situaciju da su se Hrvati i

Slovinci borili za Srbiju, za buduću južnoslovensku državu, a isto tako ste imali i one Srbe, Hrvate, Slovence i Bošnjake koji su se borili u sastavu habzburške vojske.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, svakako. Ja ne želim time da kažem da su ti koji su se borili na strani habzburških snaga, bar većina njih, želela da to čine, ali su jednostavno bili državljani te zemlje i vojni obveznici i mobilisani. I poznato je da je bilo dosta i predaja tih vojnika i prelaska na stranu srpske vojske. Nadam se da i te podatke imate. A ovo o čemu govorite, o dobrovoljcima, da, svakako je to istorijska činjenica, ali se pogotovo odnosi na porodice iseljenika, odnosno na one koji su živeli van prostora Hrvatske i Slovenije: u Americi, Kanadi i drugim zemljama, koji su došli i pridružili se srpskoj vojsci. Da li sam u pravu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, u pravu ste.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, hvala vam profesore. A da li vam je poznata i činjenica da je inače mnogo kasnije, veliki jugoslovenski lider Josip Broz zvani Tito, ratovao kao podoficir Austrougarske vojske i to najpre upravo na tom Srpskom frontu, da bi kasnije bio negde na Ruskom frontu ranjen i zarobljen? Da li sam u pravu sa ovim podacima?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: I najzad, taj rat koji je počeo negde sredinom 1914. godine, da li je tačno da je ta mala Srbija zajedno sa Crnom Gorom odolevala sve do 1915. godine, gotovo do kraja 1915. godine, kada je morala da se povlači da napusti prostore i da se preko Albanije povlači na Krf i u Grčku s obzirom da je u rat ušla i do tada neutralna Bugarska sa boka, sa istočne strane, što je dodatno otežalo položaj Srbije, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, u pravu ste.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: I verovatno ćemo se složiti da je posle toga Grčka, pogotovu ostrvo Krf bilo predmet okupljanja ne samo vojske nego i državnika srpske vlade u izbeglištvu, pa i mnogih Hrvata i Slovenaca koji su imali ovu južnoslovensku ideju ujedinjenja, koji su tada već počeli pred kraj rata da o tome pregovaraju. Je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako je to tako. I poraz Srbije i odlazak vlade na Krf je olakšao u stvari ovaj proces da se Srbi, Hrvati i Slovenci iz Habsburške monarhije okupe u takozvani Južnoslovenski komitet zajedno sa Pašićevom vladom u Srbiji u to vreme, kako bi na kraju 1917. godine izašli sa proglasom o stvaranju jedne zajedničke države Južnih Slovena.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, to sve vi govorite svakako o poznatoj Krfskoj deklaraciji (Corfu deklaration), tako smo je zvali Krfska deklaracija, koja je bila na neki način početak i osnov kasnijeg stvaranja te Prve Jugoslavije, jel' tako? Ono što me interesuje kao vaše objašnjenje, kao stručnjaka, istoričara koji se bavio tim pitanjem, to je upravo ono što ste verovatno u Srbiji pogotovo mogli da čujete za vreme dok ste boravili, a to je na neki način sumnja da su mnogi od tih državnika koji su sa one hrvatske strane, pa i slovenačke želeli takvu državu, da su to ipak činili iz taktičkih

razloga, obzirom da do tada oni nisu imali posebne države, da su predstavljali deo poražene Austrougarske monarhije, sa neizvesnom sudbinom, da se nisu na neki način vezali sa Srbijom i Crnom Gorom i stvorili državu, pa i teritorijalno, obzirom na pretenzije Italije koja je prešla na stranu saveznika i tražila je Dalmaciju. Da li možete vaš komentar o tome da date?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pre Prvog svetskog rata bilo je daleko više Hrvata koji su bili veoma zainteresovani za stvaranje države Južnih Slovena, više nego Srba. I kako je rat počeo, to je postala jedna nužnost i za Hrvate i za Slovence, budući da je integritet njihovih nacionalnih teritorija bio doveden u pitanje tajnim Sporazumom u Londonu (Secret Treaty of London) i obećanjima koja su tada data Italijanima. I zbog toga su oni morali da se veoma brzo pridruže Srbiji, kako bi mogli da pređu sa gubitničke strane na dobitničku stranu. Ali kao što ste vi rekli danas pre podne, veliki broj Srba koji je živeo na habzburškim teritorijama je očajnički tražio rešenje svog nacionalnog pitanja, budući da je u oktobru 1918. godine došlo do raspada Austrougarske monarhije. U Mađarskoj je došlo do revolucionarnih opasnosti. Praktično, pretila je velika opasnost od gramzivih suseda za teritorije svih naroda zapadno od Drine. Tako je Jugoslavija, stvaranje jugoslovenske države u stvari postala nužnost za sve one koji su formalno još uvek živeli pod Austougarskom monarhijom, da.

prevodioci: Molimo svedoka da malo sporije govori zbog transkripta. Hvala.

SVEDOK WHEELER: Pokušaću.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Još imamo nekoliko minuta do redovne pauze, pa ću pokušati sa ovom temom da i završim. Hvala vam na ovom vašem komentaru i viđenju toga. Da li se možemo složiti da je bilo i onih koji su se tada u Srbiji zalagali za stvaranje srpske države koja bi sigurno tada, s obzirom da je Srbija bila pobednička zemlja, na strani pobednika, koja bi obuhvatila čak i teritorije gde se nalazilo srpsko stanovništvo sa prostora bivše Austrougarske, i da bi to unekoliko možda odgovaralo granicama ovog što sada se pokušava da naziva Velikom Srbijom, većom ili manjom, ali u svakom slučaju većom Srbijom nego što je bila tada 1918. godine?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, nema nikakve sumnje da je bilo dosta ljudi u srpskoj vladi, uključujući i Nikolu Pašića, koji su bili zainteresovani za to da se veliki delovi srpskih teritorija u Južnoj Mađarskoj, Istočnoj Slavoniji, Bosni i Hercegovini, i svakako u Crnoj Gori - njima priključe, nego što su bili zainteresovani za ideju hrvatskih intelektualaca koju su oni propagirali od 1830-tih godina u vezi sa zajedničkom državom Južnih Slovena.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. I moje pitanje je da li smatrate s obzirom na okolnosti koje su tada bile, bilo moguće ne stvoriti ovakvu veću državu Srba, Hrvata i Slovenaca već nešto manju, ali ipak znatno veću od ranije Kraljevine Srbije?.. Sa tim prostorima koje navodite, Istočne Slavonije, dela Bosne i Hercegovine i verovatno još nekih krajeva.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To bi bilo moguće, ali bi to bilo u suprotnosti sa trendovima koji su bili dominantni na kraju rata. Jer konačno, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je bila formirana nakon niza samoopredeljenja onih delova koji su bili u

Austrougarskoj monarhiji. Na konvencijama održanim u Ljubljani, Zagrebu i Sarajevu, ljudi su faktički glasali za to da se pridruže Srbiji. Tako da bi bilo veoma čudno da je Srbija rekla ne. I naravno da je princ Aleksandar, kasnije kralj Aleksandar, svakako rekao da. To je u stvari proces koji je tada uzimao maha na čitavoj teritoriji bivše Austrougarske monarhije. Recimo, setite se da je u isto vreme na isti način formirana država Čehoslovačka ili velika Republika Poljska.

ADVOKAT DOMAZET: Slažem se potpuno s vama i slažem se da je većina u Srbiji bila za tu ideju ujedinjenja, kao i ako smatrate većina u Hrvatskoj. I konačno ta Krfska deklaracija je konačno provedena. Time tu jednu temu sam završio. Hvala vam na odgovorima. I časni Sude, mislim da je vreme za našu prvu pauzu.

SUDIJA PARKER: Nastavićemo u 11.20 časova.

(pauza)

SUDIJA PARKER: Izvolite gospodine Domazet.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Gospodine Wheeler, nastavićemo negde gde smo otprilike stali. Negde pred sam kraj, vi ste odgovarajući na moje pitanje da li je u to vreme bez obzira na opštu tendenciju i želju Srba i državnika Srbije, većine i ostalih da dođe do stvaranja jedne zajedničke države koja bi obuhvatila i Hrvate i Slovence i ostale Južne Slovence na ovoj teritoriji... Složili smo se da je Srbija kao pobednička zemlja iz tog rata mogla i na drugi način da reši to pitanje, dakle da reši možda pitanje ovih Srba koji su živeli do tada van granica, ali da to nije želela, da je opšta želja bila stvaranje zajedničke države, i ona je i stvorena, je li tako? Međutim, sami ste приметili da je od samog početka funkcionisanja države koja se tada zvala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, počelo da dolazi do problema i opstrukcije, i da se to naročito odnosilo na ponašanje hrvatskih predstavnika. Čini mi se da ste u vašem izveštaju, kao neki od razloga naveli centralizam, dinastiju i glavni grad. Dakle verovatno ste mislili, to je moje pitanje, na to što je dinastija Karađorđevića, dakle srpska dinastija bila na čelu te države, što je glavni grad bio Beograd. Ali moje pitanje je: Zar to nije bio predmet dogovora još na Krfu i kasnije, i da to pitanje nikada nije dolazilo, nije bilo pitanje oko koga se nisu slagali do samog ujedinjenja?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Gospodine Domazet, opet ste u pravu. Problem je u tome da jednom kada je došlo do demokratskih izbora u novom jugoslovenskom kraljevstvu 1920. godine, ljudi koji su dogovarali osnove za ujedinjavanje više nisu bili ljudi koji su imali poverenje masa. I videli smo posebno uzlet Hrvatske seljačke stranke, koja je želela nove pregovore o uslovima zajedničkog okupljanja naroda u novoj jugoslovenskoj državi. Naravno, došlo je i do radikalizacije u novoj zemlji generalno, kada je puno ljudi glasalo za komuniste. Dakle, sporazum koji je dogovoren u vanrednom stanju rata bio je nešto o čemu je puno ljudi sada u toj novoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca htelo ponovo da razgovara, da redefiniše. Posebno se to odnosi na Stjepana Radića, osnivača i vođu Hrvatske seljačke stranke ili Hrvatske narodne republikanske

seljačke stranke, kako je nazvana u određenom trenutku, čiji je stav svakako bio da osnovu ujedinjavanja treba ponovo razmotriti, a isto tako se nije složio sa novim, takozvanim Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine, koji je osiguravao visok stepen centralizacije države. To je bio posebno problem za Hrvate, jer se nisu osećali zaštićenim na isti način kao što su to bili Slovenci, koji su na primer imali poseban jezik. Oni bi se našli mnogo više pod pritiskom centralističke vlade u Beogradu nego što bi to Slovenija bila, na primer. Ali mora se reći da su Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini jako želeli visoko centralizovanu državu, jer su smatrali da bi na taj način bili zaštićeni. To su bili ljudi poput Svetozara Pribićevića, koji su verovali u ideju gotovo prisilnog stvaranja Jugoslovena od Srba, Hrvata i Slovenaca. Naravno, u to vreme niko nije gledao na bosanske Muslimane, Makedonce ili Crnogorce kao na nešto drugo izuzev Srba ili Hrvata.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, hvala gospodine Wheeleru, upravo u ovom vašem izveštaju stoji teza, to je čini mi se vaša rečenica, vi smatrate da je to bio pokušaj da se nađe održiva politička formula koja bi omogućila da se izrazi, prizna i prilagodi, i prihvati činjenica da nekoliko blisko povezanih južnoslovenskih naroda nastanjuje iste ili slične granične teritorije. Da li se sećate te rečenice iz vaše izjave? I ovo o čemu ste upravo rekli da je priličan broj aktera i sagovornika jugoslovenske ideje, ideje ujedinjenja, verovao da se stvara ne samo država, već i nacija, i da će zajednički jugoslovenski identitet na kraju potisnuti, kako ste vi upotrebili termin, plemenske identitete. Imate li komentar na to?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne, ja se svakako sećam šta sam napisao i obično se slažem sa onim što sam napisao. Ako želite da to dalje proširujem onda mogu da kažem da se radilo o jednom zajedničkom uverenju u to vreme u Centralno-Istočnoj Evropi. Tomasz Masaryk osnivač i predsednik Čehoslovačke je takođe verovao da je stvorio novu čehoslovačku naciju. Pobednici iz Prvog svetskog rata su svi verovali, kada govorimo o Rumuniji, Čehoslovačkoj i Poljskoj – da su u situaciji da po uzoru na kako su ga oni videli zapadnoevropski model iz XIX veka, stvore jedinstvene nacije. Najzad, Francuska im je bila primer koji su obično imali na umu. Jer, iako je ona početkom XIX veka i sama bila visoko multinacionalna država, sa ljudima koji su govorili varijante različitih jezika, Francuska je vremenom postala visoko centralizovana i napredna država, a narodi Centralno-Istočne Evrope su hteli da imitiraju francuski primer i da stvore istovetne nacionalne i državne granice. U zemljama koje su imale velike nacionalne manjine, to je uvek predstavljalo veliki problem da se sprovede, ali u slučaju zemalja kao što su Jugoslavija i Čehoslovačka, bliskost pojedinih naroda značila je da to nije izgledalo nemoguće u okolnostima 1918. godine - da može da se ponovi zapadnoevropsko iskustvo iz XIX veka i da država takođe dobije jedinstveni narod.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Vi ste koliko sam video iz biografskih podataka inače američki državljanin i najbolje znate kako je u Sjedinjenim Američkim Državama u kojima ima mnogo, mnogo više nacija ipak došlo do nekog nacionalnog identiteta, ili što može da bude primer. Na žalost, ovde to nije bio slučaj. Ali moje pitanje je dakle, ta ideja jugoslovenskog identiteta ili, da li se slažete samnom da to ipak nije bila ideja ni posrbljavanja ni, na neki način, stvaranja od Slovenaca, Hrvata i drugih

Jugoslovena Srbe, već se radilo o tome da se pokušala neka nova nacija, jugoslovenska nacija, dakle od svih južnoslovenskih, uključujući naravno Srbe, Hrvate i Slovence?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U svakom slučaju oni Srbi, Hrvati i Slovenci koji su jako verovali u jugoslovensku državu su i početkom XX veka isto tako želeli da stvore novi jugoslovenski nacionalni identitet, koji bi izvukao najbolje od svih nacija ili plemena koja su pre postojala. Problem je bio u tome što su Srbi uglavnom verovali da taj jugoslovenski nacionalni identitet zapravo treba da bude srpski nacionalni identitet, i hteli su da posrblijavaju, ako mogu tako da kažem, njihove nove građane u novoj jugoslovenskoj državi, a to je naravno onda dovelo do porasta nacionalnog pitanja. A većinu Srba je u stvari brinulo što se radilo o hrvatskom pitanju između dva rata. Jer su Hrvati, koji su i stvorili ideju o jugoslovenskoj državi, bili ti koji su verovali da jugoslovenska država može da preživi i prosperira samo ako se radi o istinski kolektivnom naporu, a ne o nekoj vrsti srpske dominacije.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: A ne znam da li sam vas najbolje razumeo, da smatrate da su upravo u to vreme Hrvati bili više za takvu zajedničku državu nego Srbi, jer se meni čini da je upravo obrnuto. I ne vidim na koji način stvaranje, ako je to uopšte bilo nešto više nego možda romantizam... samo u to vreme stvaranje jugoslovenske ideje ili Jugoslovena, nešto što bi bilo posrblijavanje drugih, a koji naravno nisu bili Srbi?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste. Radilo se očigledno o romantičnoj ideji. Bila je to ideja intelektualaca romantičara, ali bilo je više takvih intelektualaca među Hrvatima. Problem je naravno bio, kao što sam i ukazao u ranijem odgovoru, da je jugoslovenska ideja bila nešto što je bilo zajedničko mnogim intelektualcima južnoslovenskih naroda. Ali na žalost, kada je demokratija puštena s lanca 1920-tih godina, sa izborima na kojima je učešća uzelo mnogo više ljudi sa pravom glasa nego ikada do tada, velike političke partije su se pojavile na tim prvim slobodnim izborima naginjući raznorodnim idejama. Drugim rečima, bilo da se govori o masi hrvatskih seljaka ili srpskih seljaka ili slovenačkih seljaka, te mase nisu bile konsultovane. I do problema je došlo onda kada su oni počeli da glasaju i da daju svoje glasove strankama koje će zastupati njihove interese.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Ja se mogu složiti s vama, pogotovu što poznato je kako se može manipulirati sa ljudima, pogotovo koji su u to vreme bili željni nekog prosperiteta i izašli iz jednog veoma teškog rata. Međutim, hteo bih da vas pitam: Na šta ste mislili kada ste u svom izveštaju rekli da smatrate da se ovo nije desilo zbog, kako ste naveli, brojnih nacionalnih nezadovoljstava koja su mučila, kako ste naveli, njene prethodnike, pa ste naveli Habsburško carstvo i Otomansko carstvo. Moje pitanje je: Zbog čega je ovde navedeno Otomansko carstvo, s obzirom da je Srbija već dosta, dosta godina pre toga se potpuno oslobodila Otomanskog carstva i bila nezavisna već jedan niz godina pre Prvog svetskog rata? Dakle, nije mi jasno na šta ste mislili kao upliv, pogotovo Otomanskog carstva u te... u ta, kako ste naveli, nacionalna nezadovoljstva?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Vrlo jednostavno, jer tehnički gledano, Otomansko carstvo je sve do 1908. godine bilo u posedu Bosne i Hercegovine, a do Balkanskih ratova imalo je celu Makedoniju i Kosovo, Kosovo i Metohiju. Dakle, drugim rečima, otomansko nasleđe je možda bilo relativno daleko, vezano za užu Srbiju, ali je bilo veoma prisutno u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i na Kosovu. Habsburško

iskustvo je bilo naravno nešto novijeg datuma. Ono što sam hteo da objasnim u tom paragrafu je da je Jugoslavija postala neki oblik multinacionalnog carstva, kao što je i Tursko carstvo bilo ogromno multietničko carstvo, kao što je i Habzburška monarhija bila veliko multietničko carstvo. Jednostavno, države poput Kraljevine SHS, veoma uvećane Rumunije i novoformirane Čehoslovačke, su nasledile osnovne multinacionalne probleme ili probleme manjinskog stanovništva koje su imali i njihovi prethodnici. Oni su bili samo manja multietničkih carstva od onih kojima su upravljali Habzburška monarhija ili Otomansko carstvo.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. A sada već stvaranje te kraljevine, pomenuo sam pre pauze i nadam se da ćete se složiti samnom da je bilo velikih problema i oko formiranja granica te države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, naročito te zapadne granice, pitanje pre svega Dalmacije, na koju je Italija polagala pravo, pomenuli ste onaj tajni sporazum, pa i pitanje dela Koruške, to je teritorija Slovenije, Bleda, Bohinja koja je, čini mi se ogromnim zalaganjem tadašnjih državnika ipak pripao Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Da li ćete se složiti samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da. I kao što smo već razgovarali, haotična ratna situacija 1918. godine značila je da nova kraljevina koja je proglašena 1. decembra u stvari nije imala formalne granice. Još uvek je u Mađarskoj trajala komunistička revolucija, tako da nije bilo utvrđenih granica sa Mađarskom sve do 1921. godine. Organizovanje plebiscita u Južnoj Koruškoj i Južnoj Štajerskoj pomoglo je ustanovljavanju granica sa novom Republikom Austrijom, plebiscite koje je sprovela novoformirana Liga naroda (The League of Nations). I naravno, zapadne granice sa Italijom oko Trsta i Istre, u stvari gubitak Istre. Pitanja sa Italijom oko Dalmacije nisu bila dogovorena sve do Rapalskog sporazuma (The Treaty of Rapallo) 1924. godine. Tako da je država imala probleme sa granicama, a problemi oko granica bili su i glavni razlozi zašto su Slovenci i Hrvati konkretno u okolnostima 1918. godine, kao što sam ranije rekao, očajnički želeli da se pridruže pobedničkoj Kraljevini Srbiji i da pobednička srpska vojska što je pre moguće uđe na njihovu teritoriju kako bi se spasili i od Mađarske boljševičke revolucije i od italijanskog imperijalizma.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, hvala vam na ovim objašnjenjima. Upravo mislim da je to i moje mišljenje i stav. I vrlo jedno konkretno pitanje, nadam se da možete da date odgovor, iako smo o tome razgovarali. Vaše mišljenje: Da li bi da nije došlo do formiranja ovakve države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Dalmacija pripala nekoj budućoj državi Hrvatskoj, ili bi Italija došla do tih teritorija, do Dalmacije? Ako ste istraživali to, pretpostavljam da jeste, da je to bilo pitanje Dalmacije veoma značajno političko pitanje posle Prvog svetskog rata?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Malo je verovatno da bi Italija uspela da dobije puno Dalmacije, uglavnom zbog takozvane Velike trojke. To su Lloyd George, Woodrow Wilson i Georges Clemenceau. Oni su bili odlučni da ne daju Italiji onoliko koliko je zahtevala. U stvari, nova jugoslovenska država je imala neke prijatelje na Pariskoj morovnoj konferenciji (Paris peace conference). U stvari, činjenica da su Italijani dobili onoliko koliko jesu, drugim rečima, širu okolinu Zadra i celu Istru, bio je u stvari rezultat odluke Vudro Vilsona da učini određene ustupke Italijanima, ali on nije bio spreman da Italijanima da sve što su oni zahtevali.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, da, upravo je i to deo mog pitanja. Ali moje pitanje se odnosilo na to, da nije došlo do formiranja ovakve jugoslovenske države, dakle koju je formirala Srbija kao pobednička zemlja i tražila teritorije Hrvatske i deo Slovenije: Bled, Bohinj, Dalmaciju, da li bi u tom slučaju možda mnogo lakše Italija ostvarila taj svoj cilj i neka obećanja da će dobiti Dalmaciju? I to se čini mi se, 1941. godine na neki način i ostvarilo?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Potpuno ste u pravu, gospodine Domazet. Da nije bilo jugoslovenske države, da se Slovenci i Hrvati nisu zblížili sa pobedničkom vojskom Srbije i naravno, i da se Habzburška mobarhija nije raspala na haotičan način na koji jeste, onda bi Italijani uspeli da dobiju mnogo više toga.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala vam gospodine Wheeler. Preći ćemo na drugu temu. Malo ste govorili o toj novoj Jugoslaviji, Prvoj Jugoslaviji koja je ime dobila nešto kasnije. Ali kada govorite o centralizmu, ja bih vas pitao o decentralizaciji. Na koji način je ta država bila, ako je bila na neki način decentralizovana, mislim na banovine?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Banovine su stvorene proklamacijom kralja Aleksandra, kada je on proglasio diktaturu u januaru 1929. godine, "šestojanuarsku diktaturu". Zatim je on 1929. godine nastavio da menja teritorijlano ustrojstvo Kraljevine SHS, stvarajući niz provincija ili banovina, koje su trebale da uskrate istorijske, nacionalne i teritorijalne aranžmane i da ih otklone. Banovina je u stvari trebala da omogući da ljudi zaborave da su živeli u istorijskoj regiji Slavoniji ili Srednjoj Hrvatskoj ili Dalmaciji ili Crnoj Gori ili Bosni i Hercegovini. Banovine su stvorene da bi se postigla administrativna efikasnost, ali i da se iz naroda ukloni privrženost određenoj istorijskoj teritoriji. I konačno, krajem 1929. godine, Aleksandar je... kralj Aleksandar je učinio i poslednji korak i promenio ime zemlje u Kraljevinu Jugoslaviju.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da li je upravo zbog ovoga što objašnjavate, nazivi tih banovina su uglavnom bili, ako se ne varam, po rekama, dakle ne onim područjima. Imali smo: Savsku, Dunavsku, Moravsku, Vrbasku banovinu, je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je zaista tako... i postojala je i Primorska banovina. Ideja je bila da se stvore provincije koje bi bile efikasne, upravno administrativno gledajući, a isto tako i da se ukloni ideja da su ta jugoslovenska plemena i dalje važna, odnosno da se olakša snažno centralizovanom sistemu da upravlja zemljom.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, možda je to bio neki početak regionalizma, nečeg što je sada veoma aktuelno i u sadašnjoj Evropi. Na žalost, izgleda i po vašoj oceni, neuspešan, jer čini mi se da je vaša ocena, da je taj koncept banovina ipak bio neuspešan, ili se varam? Hoćete mi dati svoj komentar o tome?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Banovine su svakako bile neuspeh. Bile su očigledno stvorene sa ciljem, zbog načina na koji su granice iscrtane, da se stvori što je moguće više banovina u kojima bi Srbi bili većina, a da bude što manje onih u kojima bi Hrvati ili bosanski Muslimani bili većina. I zato sam ih nazvao pokušajem da centralizam bude efikasniji, a ne nekim stvarnim vidom regionalizacije. Prvobitna teritorijalna struktura Kraljevine SHS je svakako prepoznavala te tradicionalne istorijske jedinice, bar

prema načinu na koji je zemlja bila uređena, dok se stvaranjem banovina 1929. godine ciljalo na uklanjanje važnosti tih starih istorijskih teritorijalnih jedinica.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da li se možemo složiti da je recimo Drinska banovina obuhvatala stanovnike i sa leve i sa desne strane Drine, dakle današnje i Srbije i Bosne i Hercegovine? Čak možda u nekom podjednakom obimu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, tako je. I naravno, mnoge banovine koje su imale hrvatsku većinu obuhvatale su velike delove Bosne i Hercegovine i Srema. Međutim, opšti rezultat granica tih banovina bio je da se stvori što više teritorijalnih jedinica u kojima će Srbi biti većina.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Pa upravo zbog ovakvog vašeg mišljenja moje pitanje je koliko su banovine imale neku pravu vlast, dakle koliko je to bilo važno ko će živeti na teritoriji jedne banovine, odnosno šta je to značilo za vlast na toj teritoriji? Da li je banovina predstavljala takav izvršni ili drugi organ, da li je imala i normativnu, odnosno zakonodavnu delatnost? Hoćete li to malo, da najkraće objasnite?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pitanje je zaista bitno, gospodine Domazet. Banovine su uspostavljene samo u svrhu administrativne efikasnosti, a ne da bi imale neka zakonodavna ovlašćenja. One su imale vrlo mali značaj sve do vremena posle ubistva kralja Alekandra, kada su se vodili pregovori sve do sporazuma Cvetković-Maček, kada su se objedinile sve hrvatske banovine. To je bilo veliko Hrvatsko područje kome su preneti ovlašćenja iz centra, i koje je imalo svoju autonomiju. I zbog toga su te banovine tada postale od ključne važnosti, jer su one sada imale stvarnu vlast koja se odnosila na jedan od tri vodeća naroda koji žive u Jugoslaviji, u ovom slučaju na Hrvate. Naravno, mnogi Srbi su nakon sporazuma 1939. godine želeli sopstvenu banovinu. Svi su tom trenutku želeli da imaju banovinu. Međutim, tada se desio Drugi svetski rat.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Upravo ćemo doći do tog pitanja koje me veoma interesuje. Vaš stav o preformulisanju tih banovina i stvaranju banovine Hrvatske, ali samo pre toga, kad smo već o organizaciji države... lokalna organizacija, da li je ona bila na nivou opština i srezova kao većih teritorijalnih jedinica koje su obuhvatale više opština?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Dakle ona kriza o kojoj smo govorili, parlamentarna kriza i oritisak pogotovu hrvatskih krugova i stranaka, dovela je negde, čini mi se baš pred sam početak Drugog svetskog rata do stvaranja jedne velike banovine, mnogo veće nego što je do tad bila i koja je čak dobila ime Hrvatska, za razliku od onoga što smo govorili da su nazivi bili vrlo neutralni, po rekama ili moru ili drugim nazivima, došlo je do formiranja banovine Hrvatske sa granicom koja je bila do samog Beograda, ako se ne varam. Hoćete li objasniti pod kojim okolnostima i kako je do toga došlo i kakav je uticaj toga bilo na tadašnje odnose, pa i kasnije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To stvaranje velike Hrvatske banovine 1939. godine je bio pokušaj kneza namesnika Pavla Karađorđevića da se oslobodi i umiri u to vreme najvećeg unutrašnjeg problema jugoslovenske države poznatog kao "Hrvatsko pitanje". I odlučio je da sklopi separatan sporazum sa najvećom hrvatskom strankom, a to

je bila Hrvatska seljačka stranka. U stvari je želeo... ne želim da to kažem...ali možda i hoću. Biću veoma ciničan. Želeo je da kupi hrvatsku lojalnost u očekivanju vrlo, vrlo olujnog nevremena koje se moglo naslutiti od strane Hitlera, koji je iznosio svoje zahteve na sve strane. On je želeo u stvari da Jugoslaviju postavi na mnogo čvršće osnove, obezbeđujući lojalnost većine Hrvata prema jugoslovenskoj državi pred početak Drugog svetskog rata. Tada je bilo rečeno da će Hrvatska banovina biti tek prva u nizu takvih decentralizacija i prenosa ovlašćenja na nacionalno - istorijske jedinice unutar Jugoslavije ali naravno, to se nije desilo jer ih je pretekao rat.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, ali da li možemo da se složimo da je to bio jedan znatan ustupak Hrvatskoj ili hrvatskim partijama koje su se za to zalagale i stvaranje takve Banovine Hrvatske, pod tim nazivom i sa tom teritorijom koja je stvorena?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, zaista, bio je to znatan ustupak. O tome je Franjo Tuđman kasnije beskrajno govorio, kad god bi želeo da govori o teritoriji Bosne i Hercegovine za koju je smatrao da treba da pripadne Hrvatskoj, ili kao što je govorio i za Srem.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, upravo sam... deo mojih pitanja se zbog toga odnosi jer je stvaranje te Banovine Hrvatske izazvalo kasnije mnogo, mnogo problema. Ali još jedno pitanje samo na tu temu, pošto se ovde bavimo pre svega Vukovarom i tim područjem: U tom ustrojstvu banovina, pre stvaranja Banovine Hrvatske, Vukovar i okolina u kojoj se banovini nalazio?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ah, Bože, to je jedno od pitanja koje je meni kao istoričaru koji više ne predaje veoma teško. Mislim da se radilo o Dravskoj, ali možda i grešim.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Dobro, nećemo se time baviti, dakle prelazim na sasvim drugu temu, a to je, sad smo došli na početak Drugog svetkog rata koji je u Jugoslaviji započeo 1941. godine, dakle kasnije nego u nekim delovima Evrope, jel' tako? I time ste se čini mi se dosta bavili u vašem naučno istraživačkom radu. Verovatno dobro znate okolnosti pod kojima je 1941. godine vlada, koju ste i sami nazvali Vlada Cvetković-Maček sačinila ili sklopila pakt 25. marta te godine. Moje pitanje pre svega je, jer je u kasnijoj istoriji Jugoslavije na mogo načina to tumačeno, pa je čini mi se dosta jednostrano, bar u nekom periodu, vaše mišljenje kao istoričara, tadašnja jugoslovenska vlada Cvetković-Maček i knez Pavle, kao onaj koji je na neki način zamenio kralja Aleksandra na čelu države, da li su zaista bili pro-germanski orijentisani i bili zaista za jedan takav pakt, ili su imali drugačije poglede, ali jednostavno nisu bili u situaciji da tada biraju i da mogu da nešto bolje urade. Vaša ocena tog trenutka, dakle marta 1941. godine, dakle ako možete kao istoričar?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Moje lično mišljenje je da knez Pavle i njegova Vlada nisu imali drugog izbora nego da potpišu taj Trojni pakt. Oni su se snažno zalagali u pregovorima da taj Pakt donese što je manje moguću štetu. Svakako da je on vređao srpske nacionalne osećaje. I oni su dva dana kasnije, kada su se pojavili u svojoj kancelariji 27. marta, shvatili da je došlo do *coup d'etat* i da je mladi kralj Petar proglašen za vladara, kao i da je stvorena vojna vlada pod vođstvom Simovića. Martovski

prevrat imao je za momentalnu posledicu Hitlerovo kajanje zbog ustupaka koje je dao u ugovoru, iako nikakav ugovor sa Hitlerom nije bio garancija ni za šta, kao i u besu donošenje odluke da izvrši invaziju na Jugoslaviju i da je uništi. Knez Pavle i Cvetkovićeova vlada mislili su da će moći sa tim Trojnim paktom barem da kupe neko vreme. Oni su apsolutno znali da će biti na strani saveznika, ali oni koji se sa njima nisu slagali, naročito u jugoslovenskoj vojsci i vazduhoplovstvu, bili su pod značajnim pritiskom britanske tajne službe (British secret service). Njih je impresionirao i herojski otpor koji su Grci na terenu organizovali u to vreme, i smatrali su da oni sve bolje znaju. Ali moje je svakako mišljenje da bi za narode Jugoslavije bilo bolje da se rat odlagao što je duže bilo moguće.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Zaista, mislim da se ja bar lično potpuno slažem s vašim mišljenjem i samo u vezi tog Pakta, da li se možemo složiti da on, iako se potpuno slažem da je povređivao nacionalni ponos Srba, pretpostavljam i verujem i drugih u tadašnjoj Jugoslaviji, jer je to ipak bio jedan pakt sa jednom silom kojoj se teško tada bilo suproststavljati, ali da ipak on nije predstavljao okupaciju, ne bi predstavljao okupaciju tadašnje zemlje već nešto drugo: prolaz trupa, neutralnost i tako dalje. Da li sam u pravu kada to kažem?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Niste. A razlog za to je da jedan od ustupaka, koji je tadašnji jugoslovenski ministar spoljnih poslova Cincar Marković dobio od Joachim von Ribbentropa, bio je u stvari jedan tajni deo sporazuma... kojim su Nemci i Italijani garantovali da neće zahtevati prolaz trupa kroz Jugoslaviju. Naime, jugoslovenska vlada se bojala da će Nemci i Italijani da se iskoriste jugoslovensku teritoriju kako bi pokrenuli novu ofanzivu na Grčku. Međutim, problem je bio u tome što niko nije verovao u tu garanciju, a naročito oni koji su sproveli *coup d'etat* nisu verovali u to. Britanci nisu verovali, kao ni Grci. Prema tome, mada je formalno postojalo to obećanje, nekako se znalo da je samo stvar trenutka kada će Hitler da zahteva prolaz za svoju vojsku kroz Jugoslaviju kako bi napao Britance koji su naravno već bili u Grčkoj kako bi joj pomogli. To je bilo od velike važnosti za Nemce jer su Britanci već bili u Grčkoj i zato je u stvari Jugoslaviji ponestalo vremena, više nije mogla da održi svoju neutralnost, jer je Mussolini gubio rat u Grčkoj, zbog čega je Hitler morao da postane Mussolinijev spasitelj u Grčkoj, što je značilo da zemlje poput Jugoslavije više nemaju vremena, da će morati da se odluče za stranu. Morali su jednostavno da napuste neutralnost, ili zbog toga što su odlučili da stanu na stranu Britanaca i tako izazovu momentalni nemačko - italijanski napad, ili ako se odluče za ustupke Nemcima, što bi onda navelo Britance da ih prisile na rat, što se u stvari i desilo.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Pa dobro, u toliko bolje ako je tako kao što kažete, šta je onda u tom sporazumu ili paktu predstavljalo ono što je bilo ponižavajuće za zemlju ili što bi dovelo i što je dovelo do nemira, pa i vojnog puča o kome govorite?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ono što je bilo tako ponižavajuće i što je izazvalo bes jeste činjenica da je uopšte postojao taj pakt. Naime veliko deo srpskog oficirskog kadra, srpski nacionalisti, intelektualci i mnogi ljudi koje su Britanci podržavali ne samo u Srbiji, već i Sloveniji, gde su se takođe jako protivili tom paktu, pokazivao je da ljudi jednostavno nisu želeli da stupaju ni u kakav savez sa Nemačkom.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, hvala, jasno je vaše obrazloženje. Da li vam je poznato kao istoričaru koji je taj deo istraživao da je pre tog potpisivanja pakta, sami ste rekli da je ta vlada nevoljno to učinila, da li je pokušavala da od savezničkih zemalja obezbedi neku pomoć za slučaj da ne potpiše Pakt i dođe u situaciju da mora da bez potpisivanja pakta eventualno i zarati se Nemačkom? I da li je sa te strane konačno bilo, i pored najboljih želja, rečeno da skoro ništa ne može da učini za Jugoslaviju ili konkretno da vojnu pomoć u slučaju takvog napada?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste. Britanci su podsticali i davali ohrabrenja ali nisu dali, niti su mogli da daju bilo šta drugo.

prevodioci: Primedba prevodioca: Molimo da gospodin Domazet govori u mikrofon. Hvala vam.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da. I ako se ne varam bilo je i zvaničnih izjava državnika i Britanije koji su ohrabrivali Srbe, pozivali se na njihovu istoriju i ranije savezništvo da se odupru Nemačkoj i ovom paktu, jel' tako? Međutim dva dana kasnije, sami ste pomenuli, došlo je do vojnog puča, nekih pre toga demonstracija ljudi kojima se taj pakt, kao što ste rekli, iz ovih razloga nije dopadao. Ali moje pitanje je, a i vi ste to pomenuli: Mnogi podaci u istoriji govore da je tu presudnu ulogu odigrala britanska obaveštajna služba ili Intelligence service, koji je i na neki način vrbovao i te oficire koji su želeli da se suprotstave Nemačkoj, i koji su smatrali da je to poniženje za državu i vojsku da se takav pakt sklopi, i da je to pomoglo da dođe do prevrata 27. marta. Jesam li u pravu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, zaista jeste. Premda naravno istoričari se još uvek prepiru oko toga u kojoj su meri Britanci bili duboko upleteni u prevrat. Po mom mišljenju, na osnovu mojih istraživanja, Britanci su očajnički želeli da dovedu do prevrata, ali nisu znali ko bi to mogao da izvede. I zato su bili izuzetno srećni kada je do njega došlo, a njihovi kontakti su bili prilično periferni. Oni nisu bili u bliskoj vezi sa pukovnikom Borom Mirkovićem, sa čovekom koji je to u stvari i sproveo. Oni su bili iznenađeni. Ali su oni svakako pomogli u stvaranju atmosfere u kojoj su vojni i vazduhoplovni oficiri krenuli u svrgavanje sa vlasti kneza Pavla.

SUDIJA PARKER: Gospodine Domazet, molim vas da mikrofon približite sebi.

ADVOKAT DOMAZET: Hvala vam, časni Sude.

SUDIJA PARKER: Hvala vama.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Kada ste pomenuli Mirkovića, mnogi podaci do kojih sam došao su ukazivali da je upravo on bi čovek zavrbovan od britanske obaveštajne službe i da je on bio taj koji je provodio ono do čega je stalo ne samo Britancima već uopšte svim saveznicima što je i razumljivo bilo. Vi nemate izgleda takvih podataka ili su ti podaci na neki način ostali tajna?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pa u stvari, u ovom slučaju više ništa nije ostalo tajno, ali to ne znači da nema stvari koje nas još zbunjuju. Britanski ataše za vazduhoplovstvo, odnosno zamenik atašea za vazduhoplovstvo u Beogradu 1941. godine,

tvrdio je da je on bio u bliskim kontaktima s Mirkovićem i da je znao sve o zaveri. Međutim taj ataše za vazduhoplovstvo nije bio pripadnik Obaveštajne službe. To se u to vreme zvao odsek D, koji je bio deo Tajne obaveštajne službe. Dakle još uvek ima nedorečenosti. S obzirom na to da su na puč gledali kao na veliki herojski čin ne samo Jugosloveni koji su bili protiv sila Osovine (Axis powers), već je istovetno na to gledala i britanska tajna služba jer su uvideli da se mogu postići neverovatni efekti. Svi su želeli da veruju da su Britanci bili uključeni u to više nego što je verovatno bio slučaj. Smatram da su oni nesumnjivo pomogli, kao što sam rekao, podsticali su prevrat. Ali mislim da bi bila greška danas da se smatra da su oni povlačili konce. Međutim, zahvaljujući istraživanjima ljudi poput Joze Tomaševića, danas znamo da je Mirković to sam učinio.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, slažem se sa vama da ne bi moglo da do toga dođe da nije raspoloženja oficira u vrhu jugoslovenske vojske bilo takvo i da nijedna obaveštajna služba nebi mogla do toga da dovede, da se nije radilo i o tome. To se desilo, taj Pakt je stavljen van snage; nova vlada. I već 6. aprila Jugoslavija je napadnuta iz vazduha, a i sa zemlje bez ikakve objave rata, je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako jeste. Međutim, pakt je Hitler proglasio nevažećim, a ne nova Simovićeva vlada. Jer kad je jednom Simović sastavio vladu, on je tek tada shvatio kakva opasnost pretil Jugoslaviji, na isti način kao što su to već uvideli knez Pavle, Cincar-Marković i Cvetković, i očajnički je nastojao da razuveri Berlin koristeći se Mussolinijem u tome da ubede Berlin da će čak i nova revolucionarna vlada poštovati pakt. Jer su shvatali da je vojna situacija u zemlji bila sasvim beznađna, što se i pokazalo kad je *Luftwaffe* bombardovala Beograd 6. aprila, a nemačke trupe ušle su u zemlju iz Bugarske, zbog čega je rat i bio izgubljen.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, potpuno se slažem. Možda sam malo neprecizno pitao, tačno je da je ta nova Vlada pokušala da opet odlaže situaciju i da pokuša da umiri sile Osovine i Hitlera ali u tome nije uspela i 6. aprila je Jugoslavija napadnuta. I sami ste pomenuli, a to je trebalo da bude moje pitanje, iz Bugarske. Dakle, nemačka vojska je već i u Bugarskoj imala deo svoje armije u to vreme, iako sami kažete da je veoma bila zainteresovana za koridor kroz Jugoslaviju. Ali je imala svoju vojsku i tačno je sa te strane ponovo došlo do... mislim u odnosu na Prvi svetski rat, ponovo je sa bugarske strane Jugoslavija i tada napadnuta, je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je svakako tačno, da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Još samo, možete li se složiti samnom, verovatno se sećate ako ste to proučavali nekih ovako udarnih parola pod kojima su tada u Beogradu i drugim gradovima, mislim pre svega Srbije, nisam siguran prema drugim delovima Jugoslavije, a vi možda imate te podatke, demonstrirali da su dve udarne parole bile "Bolje rat, nego pakt" ili "Bolje grob, nego rob". Da li se sećate toga?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Sećam se.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, i Jugoslavija je dobila rat, čak po istoričarima, nadam se da ćete se složiti samnom, da Nemačka koja je tada imala planove očigledno tajne planove da napadne Sovjetski savez, ne bi još napala Jugoslaviju bar u to vreme da nije Hitler bio izuzetno, možda i drugi, ali on posebno ogorčen ovim što se

desilo i Jugoslavija je već 6. aprila, dakle mnogo pre Sovjetskog saveza napadnuta. Da li sam u pravu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, i ta dva događaja su povezana. Hitler je morao da ukloni probleme koje je imao na jugositočnom krilu zbog puča u Jugoslaviji i prisustva britanskih snaga u Grčkoj. Morao je da se reši tog problema u Grčkoj i Jugoslaviji da bi mogao sa sigurnošću da napadne Rusiju, što je već duže vreme planirao. Činjenica da su britanske snage bile stacionirane u Grčkoj predstavljala je veliku pretnju za Hitlera, jer su oni mogli svojim vazduhoplovstvom da napadnu rumunska naftna polja, koja su bila od ključne važnosti za nemačku ratnu mašineriju. Zato ne bi bilo sigurno da se krene u napad na Sovjetski savez u junu 1941. godine, sve dok se ne eliminišu problemi u nepouzdanjoj Jugoslaviji i prkosnoj Grčkoj.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Podsećanja radi, mislim da ćemo se složiti da je u to vreme postojao savez ili Ugovor o nenapadanju između Sovjetskog saveza i sila Osovine i ovo... to je bio tajni plan koji nije bio zvanično... zvanično je bilo, postojao sporazum o nenapadanju, dakle jedan savez između tih država, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako. Bio je to Pakt Molotov-Ribentrop (Molotov-Ribbentrop pact) koji je omogućio izbijanje Drugog svetskog rata i nemačku invaziju Poljske.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Sam rat je vrlo kratko trajao, jugoslovenska vojska je vrlo brzo kapitulirala. Moje pitanje je da li je tačno da je već došlo i po nacionalnoj osnovi tada do raspada, da se jedan deo teritorije praktično i nije branio, da su prave borbe vođene uglavnom na teritoriji Srbije, pa da je čak, ako imate te podatke, jugoslovenska vojska na Južnom frontu, prema Albaniji, čak napredovala i ušla u teritoriju... tuđu, ali da je naravno zbog mnogih problema i velike sile koja je bila, vrlo brzo kapitulirala?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Uglavnom da. Razlog zbog koga je jugoslovenska vojska tražila da uđe na albansku teritoriju je da osigura nešto na šta ih je i Čerčil podsticao da čine, a to je da za sebe uzmu velika skladišta oružja koja su tamo imali Italijani. Pošto Britanci nisu tada mogli ni na jedan način da pomognu Jugoslaviji, a Amerikanci su mogli samo novčano, u tom trenutku je pitanje oružja bilo ključno. A postojala je svakako i mogućnost da se ponovi ono što se dogodilo 1915. godine, kada je vlada otišla u egzil iz nekog mesta na obali Albanije i na Krf. Dakle, da. I svakako ste u pravu kada kažete da je u određenim delovima Jugoslavije došlo do velikog hlađenja entuzijazma kada su pristigli Nemci. To međutim nije imalo vojne važnosti, jer je bitka već bila izgubljena tim početnim upadom nemačkih snaga preko granice sa Bugarskom, čime je uništena bilo kakva mogućnost da se veći deo jugoslovenske armije povuče u Grčku i tamo pridruži Britancima i Grcima. Taj rat je bio izgubljen, a znajući da je rat izgubljen, nekoliko dana kasnije su radije dočekali Nemce s veseljem u Zagrebu. Rat je bio izgubljen pre nego što je uopšte i počeo u svakom istorijskom smislu. Radilo se o sukobu potpuno nejednakih snaga.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Svakako i moja je ocena je da se radilo o vrlo nejednakim snagama ali ipak, imali smo prilike da gledamo i snimke ulaska nemačke vojske i u Beograd, a i u Zagreb, i mislim da je to sasvim različita slika bila. I upravo ste

vi ovo rekli. Moje pitanje je: Da li je tačno, dakle zvanično okupatorska Nemačka vojska ušla u Zagreb uz veliko oduševljenje naroda koji ju je dočekaao, i da prema nekim istoričarima je samo svečaniji i bolji doček bio u Lincu, u Austriji, nego što je to bio u Zagrebu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne znam za ovo poređenje sa Lincom, ali nemačke snage jesu bile lepo dočekane u Zagrebu. Razlog za to je bio što je Hitler doneo veoma dobro iskalkulisanu odluku da će Hrvati biti nagrađeni, a Srbi kažnjeni, a Hrvati će biti nagrađeni tako što će se stvoriti NDH. Pretvaranje Hrvata u saveznike je bilo nešto što je Hitler bio odlučan da učini, budući da je on kao Austrijanac krivio Srbe za raspad Habzburške monarhije, i da im on nikada nije oprostio ono što se desilo 1914. godine, zbog čega je jugoslovensku ideju sada trebalo u potpunosti i zauvek uništiti. I iz tog razloga su Hrvati trebali da uživaju najveće koristi od Trećeg Rajha na teritoriji bivše Jugoslavije i nagrada za to im je bila ova veoma velika Hrvatska država koja je uključivala i čitavu Bosnu i Hercegovinu. Ali, kao što znate iz mog izveštaja, ova navodno Nezavisna Država Hrvatska se u stvari od samog početka suočila s tim da su Hitlerovi italijanski saveznici instistirali da im se pripoji Dalmacija, Dalmacija koja je bila veoma draga Hrvatima, i mnogo značajnija od nekih krajeva i delova u Centralnoj Bosni. Ne mislim da se većina Hrvata jako uzbuđivala zbog priključenja na primer Foče i Višegrada u Istočnoj Bosni u novu hrvatsku državu. Tako je Hitlerov pokušaj da se dodvori Hrvatima propao u samom početku zbog teritorijalnih aranžmana na kojima je on insistirao, ali i još više svakako zbog činjenice da je verovao vladi Hrvatske i da je dao poverenje gangsteru i kriminalcu Anti Paveliću.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da li se možemo složiti da je tako nešto što se desilo kraj jugoslovenske ideje, bar što se tiče tadašnjih odnosa Hrvata, potpuni poraz ideje Jugoslavije ili onoga za šta su 1918. godine zajednički pokušali da urade tada veoma važni državnici?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je upravo ono što je Hitler nameravao, da se za sva vremena uništi jugoslovenska ideja. Ali u tom aspektu, kao i u mnogim drugim aspektima, pokazalo se da se Hitler u potpunosti prevario. Jugoslovenska ideja je bila ponovo rođena tokom oslobodilačke borbe koju su vodili komunisti. I ona je rođena na jedan novi način, budući da su se komunisti borili i za novo stvaranje Jugoslavije, ali takođe i za priznavanje pojedinih južnoslovenskih naroda i njihovog mesta u toj novoj Jugoslaviji. Naravno, to je bila teorija. Ono za šta su se u stvari borili, bila je potpuna komunistička vladavina. Ipak su oni veoma vešto iskoristili jugoslovensku ideju i omogućili su da ta jugoslovenska ideja poživi narednih 50 godina, a naravno, nije nemoguće da će se ta ideja ponovo jednog dana ostvariti, iako je ona danas potpuno mrtva.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Možemo li se složiti, imate li tih podataka, kad govorite o komunistima u to vreme, da su se oni oglasili tek dan posle napada na Sovjetski savez, koji je čini mi se se bio 22. juna 1941. godine, ako se ne varam, komunisti Jugoslavije mislim?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Uglavnom da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: I još jedno, da li sam u pravu ako kažem da posle te kapitulacije jugoslovenske vojske, da su oficiri te vojske, a i vojnici, vođeni u zarobljeništvo, uglavnom u Nemačku, ali samo ili uglavnom oni koji su srpske nacionalnosti, i da se to nije odnosilo na oficire i vojnike iz Hrvatske, Slovenije, pa čak i nekih drugih područja?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste gospodine Domazet, radilo se o srpskim oficirima koji su slani u logore za ratne zarobljenike, odnosno radilo se o onim srpskim oficirima koji nisu uspeli da pobegnu ili su bili uhvaćeni.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: I još samo dakle, vi ste već o tome i govorili još da se podsetimo, Srbija je dakle imala status okupirane zemlje, potpuno pod nemačkom komandom: Formirana je Nezavisna Država Hrvatska koja je obuhvatala Bosnu i Hercegovinu, ali ne i Dalmaciju, koja je bila pod italijanskom okupacijom, a Nezavisna Država Hrvatska se prostirala do Zemuna, na istoku, najdalje. Jesam li u pravu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, u pravu ste.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da li je naravno ta okolnost dovela do seobe stanovništva ili onoga što se naziva etničko čišćenje u većoj ili manjoj meri, teritorija gde su bili Srbi, prema Srbiji, makar onakvoj i okupiranoj? Sa teritorija Nezavisne Države Hrvatske?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, ne samo da je došlo do seobe, već su mnogi od njih bili ubijeni, a ostali su nasilno prevedeni u katolički veru. Ideologija ustaške države je bila ta da Hrvati treba da postanu ubedljiva većina u ovoj proširenoj hrvatskoj državi, a da se to jedino može desiti ako se oslobode jedne trećine Srba tako što će ih proterati, jedne trećine tako što će ih pobiti, masovno pobiti, a jedne trećine ako ih prisilno prevedu u katoličku veru, da ih pretvore u Hrvate. Hrvatska ustaška država je mogla da ima većinu samo ako promeni nacionalnu ideologiju bosanskih Muslimana. Njih je u stvari trebalo ubediti da su oni Hrvati islamske veroispovesti i u tome su činjeni veliki naponi. Na sreću, hrvatski ustaški režim nije uspeo to da sprovede u celini iako svakako, obim onoga što su uspeli da sprovedu je jeziv sam po sebi.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala gospodine Wheeler. Časni Sude, mislim da je vreme za našu redovnu pauzu?

SUDIJA PARKER: Hvala gospodine Domazet. Pretresno veće bi htelo da istakne da radimo već sednicu i po, a da smo otprilike stigli tek do 1942. godine. Bili bismo veoma zahvalni ako bismo malo brže mogli da stignemo do 1991. godine.

(pauza)

SUDIJA PARKER: Gospodine Domazet, izvolite.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Dakle, ako se sećate gospodine Wheeler, stali smo negde upravo kod vaših objašnjenja posle stvaranja Nezavisne Države Hrvatske i

politike koji ste i vi opisali, politike prema Srbima koja se sprovodila prema onom, da ne ponavljam: trećina – trećina – trećina. Da li se taj plan o proterivanju trećine, ubijanju trećine i pokrštavanju jedne trećine tokom vladavine Nezavisne Države Hrvatske i ostvario, u celosti ili uglavnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je sprovedeno do jednog užasnog stepena, ali to ne znači da je u potpunosti sprovedeno, i to delimično zbog toga što su Nemci i Italijani zaplašeni zbog haosa koji je bio stvoren i koji je inicirao oružani otpor na tim okupiranim područjima i koji je pretio da ukloni svaku korist od tih okupiranih teritorija, u velikoj meri zaustavili to tokom 1942. godine. Rekao sam da su oni to zaustavili 1942. godine.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, ali i po onim podacima koje ste vi izneli u ovom vašem izveštaju, prema vašem nalazu je negde na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske ubijeno oko 344.000 Srba za vreme rata. Jel' tako? To je podatak koji proizilazi iz onoga što ste i vi stavili u izveštaj?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, ja sam citirao rezultate istorijskog istraživanja koje je 80-tih godina sproveo Bogoljub Kočić, i kao što sam i naveo u svom izveštaju, jedan hrvatski i jedan srpski statističar su došli otprilike do istih podataka i mislim da su ti podaci dobro utemeljeni. I to je dosta u suprotnosti sa mitologijom nakon Drugog svetskog rata o užasnim gubicima među raznim južnoslovenskim i nejužnoslovenskim građanima jugoslovenske države. 340.000 Srba koji su ubijeni ili koji su izgubili živote u ustaškoj državi, ne mogu se samo pripisati ustaškoj politici. Jer, bilo je i drugih razloga, a mnogi su izgubili živote... hteo sam da kažem izvan granica Hrvatske države, ali u smislu izvan teritorije koja nije bila pod hrvatskom kontrolom.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, ali u svakom slučaju, i ove cifre su imponantne i radi se o velikim ciframa, a pretpostavljam ovo, kada govorite o ukupnom broju koji je procenjivan žrtava na celoj teritoriji Jugoslavije da mislite o onoj cifri koja je figurisala od nekih mislim 1,700.000 ili nekih 10 posto od ukupnog stanovništva Jugoslavije pred rat. Pretpostavljam da ste na to mislili kada ste govorili?

ADVOKAT DOMAZET: Samo ispravka za transkript, ja sam rekao 1,700.000, a ušlo je samo 700.000.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Brojka od 1,700.000 što je bila u stvari jedna konvencionalna brojka što se tiče ratnih gubitaka, to je u stvari bila brojka do koje je došao novi komunistički režim 1946. godine i to je sve bilo sa ciljem dobijanja ratnih reparacija od poraženih sila Osovine. To nije bilo na osnovu ozbiljnog statističkog, istorijskog ili demografskog istraživanja. Tu se radilo o jednom nagađanju kako bi se odmah došlo do određene brojke. Kao što sam naveo u svom izveštaju, kasnije ozbiljno sprovedeno istraživanje je tu brojku spustilo ispod 1.000.000 osoba. Sličan fenomen možemo svakako videti i danas u vezi sa brojem žrtava iz ratova tokom 1990-tih godina, budući da su odmah nakon ratova iz 1991. - 1995. godine brojke bile znatno uvećane. Tako na primer, za Bosnu i Hercegovinu se govorilo da je bilo otprilike 250.000 ili barem 200.000 žrtava rata. Međutim sada, na osnovu ozbiljnih istraživanja, znamo da je najverovatnije bilo otprilike 100.000 žrtava. To su i dalje velike i zastrašujuće brojke, ali

one na određeni način stavljaju u neku vrstu pretpostavke prethodne brojke i prethodna nagađanja.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, vi ste to i opisali u vašem izveštaju i to stoji. Ali, činjenica je da se i vi slažete sa ovim ocenama da je ovaj broj Srba koji su izgubili život na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske otprilike u ovom broju, a da je po statističkim podacima ukupno, ovog Kočovića koga ste naveli, ukupan broj Srba koji su stradali, negde oko 480.000. Dakle, ipak najveći broj Srba je stradao na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske. To prizilazi iz ovih podataka, odnosno skoro tri četvrtine, ako gledamo nekako procentualno?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, upravo tako.

ADVOKAT DOMAZET: Za transkript ispravka, ja sam rekao oko tri četvrtine, nadam se da je tako i prevedeno, a ušlo je dve trećine. Ali u svakom slučaju lako je naći paralelu između 480.000 i 340.000.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Kada govorimo o ubistvima Srba od strane ustaša, odnosno Nezavisne Države Hrvatske, da li sam u pravu ako je jedan načina bilo ubijanje civilnog stanovništva i bacanja u jame kojih je dosta bilo na prostorima gde su živeli, dakle pećine, jame, na neki način rupe, i da su takvi tragovi naravno ostali, a da je drugi način bio logori, kao što je bio logor u Jasenovcu ili Gradiški ili neki drugi? Da li i vi raspolazete takvim podacima?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako. Naravno, u početku je bilo još brutalnijih, još užasnijih ubistava srpskih seljaka koji su bili saterivani u crkve i živi spaljeni. Slične stvari su se takođe dešavale tokom rata u Bosni i Hercegovini 1990-tih godina, ali u ovom slučaju ne Srbima.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Kad smo pomenuli Jasenovac, najkraće što možemo da se zadržimo, jer je to isto bio, kako ste i vi naveli, predmet rasprava u posleratnoj Jugoslaviji između raznih strana u pogledu broja žrtava, i vi ste to detaljno opisali, ne bih se tome vraćao. Opisali ste da je sa hrvatske strane pokušavano da se znatno umanjí broj, da se govorilo o nekih do 40.000 ubijenih u Jasenovcu, a da je sa srpske strane tvrđeno da je najmanje 700.000. Vi ste procenili da je realno negde, čini mi se da ste govorili o cifri od 60.000 do 80.000. Je li tako stoji u vašem izveštaju?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Verujem da da. Ne sećam se tačno, ali u svakom slučaju, neke procene su bile preniske, a neke previsoke. Ali u svakom slučaju, sigurno se radilo o broju između 60.000 i 100.000. Naravno, nikada nećemo u potpunosti saznati o kojoj broju se radi. Problem sa brojkama je što one u jednom trenutku počnu da žive neki svoj vlastiti život - to je tako bilo i sa Drugim svetskim ratom, a naravno i sa ratom iz 90-tih godina. Svake godine u proleće, Republika Srpska u Bosni i Hercegovini i dalje obeležava komemoracije vezane za Jasenovac u delu koji se danas nalazi na području Republike Srpske, i svake godine uprkos istorijskim istraživanjima navodi se broj od 700.000 žrtava iz Jasenovca. Naravno, ozbiljni istoričari već 20 godina neveruju da se radi o cifri od 700.000, ali to ne znači da ogroman broj ljudi i dalje ne veruje tim užasno naduvanim brojkama.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, ali složit ćete se verovatno da je i cifra do 100.000 ili od 60.000 do 100.000 veoma, veoma visoka cifra žrtava samo jednog jedinog logora za vreme tog rata?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, u Jugoistočnoj Evropi da, jer bilo da govorimo o bivšoj Jugoslaviji ili o Grčkoj, tamo nije bilo logora u smislu industrijske proizvodnje smrti, kao što je to bilo u drugim delovima Trećeg Rajha, na primer u Poljskoj ili Češkoj.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala vam. Kada smo govorili, pitao sam o proterivanju ili jednostavno egzodusu, bežanju Srba sa teritorija koje su pripale Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Složili smo se da je toga bilo i da je to deo, jedan od plana te države bio. Ali moje pitanje se odnosi: Da li vam je poznato da je došlo do masovnog proterivanja Slovenaca iz Slovenije od strane Nemaca i da su proterani u Srbiju i da je Srbija primila znatni broj Slovenaca tokom rata koji su postali, i neki od njih i ostali u Srbiji, a većina se posle rata vratila u Sloveniju? Da li vam je to poznato?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, jeste. Jer za taj deo Slovenije ili da kažemo za Sloveniju koja je bila priključena Rajhu, Nemci su imali iste planove sa Slovencima kao što je ustaški režim imao za Srbe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Drugim rečima, namera im je bila da ih denacionalizuju, da ih se reše u što je moguće većoj meri, a da se ostatak germanizuje. Ali naravno, veći deo Slovenije je bio pod italijanskom okupacijom, tako da nije ulazio u sastav Trećeg Rajha.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, ovo se radi o području oko Maribora i tom delu Slovenije, je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Vi ste naravno pratili i statističke podatke o stanovništvu na raznim područjima Jugoslavije, pogotovu koristili popis iz 1991. godine. A postoji u ovom materijalu i jedna paralela nekoliko ranijih popisa, čini mi se da je prvi od 1948. godine pa do 1991. godine, kada je koliko znam, to je bio i poslednji popis stanovništva na teritoriji tadašnje Jugoslavije. Moje pitanje se odnosi, to je stanje koje je utvrđivano posle formiranja nazovimo Druge Jugoslavije ili Titove Jugoslavije. Lakše će biti: Da li se time već promenila demografska situacija u odnosu na onu koja je bila pred Drugi svetski rat, na područjima na kojima je bilo dosta Srba? Odnosno, da li zbog ubijanja većeg broja Srba, proterivanja i na drugi način, da li je došlo do smanjenja stanovništva srpske nacionalnosti na tim teritorijama?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, jeste. Naravno, tome je takođe doprinela i posleratna industrijalizacija i urbanizacija, što sam ranije pomenuo. To je takođe uticalo na to da se smanji apsolutan broj ako ne relativan broj Srba u kako ste vi rekli, pasivnim krajevima. Dakle da. A takođe postoji i činjenica da je došlo do promena u natalitetu. Natalitet kod bosanskih muslimana je nakon Drugog svetskog rata bio daleko viši nego kod Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini, tako da je to stanovništvo raslo. Međutim, kako je došlo do većeg prosperiteta u kasnim sedamdesetim godinama, onda je došlo i do izjednačenog nataliteta u Bosni i Hercegovini, tako da muslimani više nisu bili u prednosti bržeg rasta u odnosu na Srbe i Hrvate. Ali naravno, demografska promena, relativna demografija je najočiglednija bila na onim područjima Jugoslavije gde su živeli

Albanci, budući da je njihov natalitet daleko prevazilazio natalitet Slovena koji su živeli na tim teritorijama.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, ne bih se bavio tim prostorom nastanjenim Albancima, jer tu imamo i posebne neke situacije, ako vam je poznato, čak i zvaničnu zabranu tadašnje vlade da se Srbi koji su živeli na Kosovu vraćaju na Kosovo, i tako... Ostavio bih to i prešao bih na Vukovar i taj deo koji je ovde za nas najvažniji, obzirom da je prema statističkim podacima posle rata, i vi ste to utvrdili, značajan broj Srba živeo na tom području, skoro vrlo blizu broja hrvatskog stanovništva. Moje pitanje je: Da li vam je poznato da je do Drugog svetskog rata bila slična nacionalna situacija i čak da je i više srpskog stanovništva bilo na području Vukovara nego što je to bilo posle Drugog svetskog rata? Da li vam je takav podatak poznat?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Moram da priznam da nisam upoznat.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: A drugo, obzirom da smo govorili o onom drugom delu, o pasivnim, siromašnim krajevima, možemo li se složiti da je područje Vukovara upravo spadalo u najbogatije, i u pogledu zemlje, zemljišta i u pogledu uopšte infrastrukture, i spadalo je uvek u bogatije delove Jugoslavije, pa i sam Vukovar. Dakle, nije onaj problem koji je postojao kod ovih pasivnih krajeva da bi se iseljavali iz ekonomskih razloga. Mislim da to za Vukovar specifično ne važi?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Slažem se s vama. Vukovar je primao veliki broj ljudi nakon Drugog svetskog rata. Postojala su veliki zemljišnji posedi koje su Nemci napustili, a oni su bili značajna nacionalna manjina u tom delu sveta. Ti Nemci su otišli sa vojskom *Wehrmachta* ili su bili proterani posle rata od strane Titovog režima, tako da je tamo bilo jako puno i Srba i Hrvata koji su došli iz drugih delova Jugoslavije i koji su zauzeli tu teritoriju. Međutim, takođe je bilo velikih seoba i iz drugih delova Jugoslavije, budući da je Vukovar, posebno Borovo selo, nakon Drugog svetskog rata prerastao u jedan napredan industrijski centar. Ne znam tačno brojku, ali mislim da je negde oko 30.000 ljudi bilo zaposleno u fabrici u Borovu. Mislim da su proizvodili obuću i gumene čizme. Tako da se demografski sastav Vukovara svakako promenio, pre svega zbog odlaska Nemaca, a zatim i zbog poslova koji su se nudili kao posledica industrijalizacije. Ali kao što sam rekao ranije, ne znam tačno koliko se promenio u broju odnos Srba i Hrvata. Bojim se da nemam te brojke u glavi ovog trenutka.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Ali, obzirom da to nemate, nećemo se time baviti, ali vam kažem da je slična situacija, čak je i bilo i nešto više Srba nego što je bilo u ovom periodu. Međutim, kad govorite o ovome, potpuno je tačno da su Nemci napuštali područje, ne samo to nego Vojvodine, pogotovu Banata i da su doseljavani iz ovih pasivnih krajeva i Hrvati i Srbi. Da li ste upoznati da je pogotovu na području te Istočne Slavonije su doseljavani Hrvati iz Zapadne Hercegovine, da, Zapadne Hercegovine koja je nastanjena, za razliku od Istočne, koja je nastanjena Srbima, Zapadna je Hrvatima, i da je dosta bilo tih naseljavanja, pa čak nešto i kasnije, u kasnijim godinama na područje Istočne Slavonije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, zaista. Jedna od stvari koja se uvek mogla čuti na području Vukovara kada sam tamo živeo, bile su pritužbe ljudi koji su dugo već tamo živeli na doseljenike, na te pridošlice, i Srbe i Hrvate. Dakle, starosedeooci su se

žalili na čudno ponašanje koje su imali ti ljudi, koji su sišli s planina ili s krša kratog zmijsama Zapadne Hercegovine ili Like i sličnih krajeva.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, slažem se, to je bio problem svuda gde je došlo do malo veće seobe. Ali, dosta vremena je prošlo, nova Jugoslavija je mnogo duže trajala nego ona prva koja je trajala svega 23 godine. I prema onom što smo čuli i u ovoj sudnici od mnogih svedoka, pogotovo Hrvata iz područja Vukovara, govorili su nam o tome da su odnosi između Srba i Hrvata, sve negde do 1989. godine i skoro 1990. godine bili vrlo, vrlo dobri i korektni. Da li ste i vi došli do sličnih podataka kroz razgovore i istraživanja koje ste vi vodili?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, zaista. Bez obzira da li govorimo o Istočnoj ili Zapadnoj Slavoniji, odnosi među Srbima i Hrvatima u oba ta dela bili su tradicionalno izuzetno dobri.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: A to su bila područja, kako smo se i malopre složili, koja su dosta ekonomski bila razvijenija, čak od drugih nekih krajeva Jugoslavije. I kad govorite o Borovu, da li sam u pravu ako kažem da je fabrika koju pominjete postojala i pre rata kao poznata - deo fabrike "Bata"? Dakle, da je ovo "Borovo" posle rata nastavilo fabriku, postojeću, veliku, poznate evropske firme "Bata"?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, zaista. značajno je narasla posle Drugog svetskog rata i postala je pravi kombinat, umesto da su samo proizvodili cipele za vlasnika iz Češke.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, i još smo u tom domenu statistike. Iz onog pregleda koji ste nam upravo vi dali kroz ovo o broju Srba, vi ste našli da na osnovu popisa iz 1991. godine ukupan broj srpskog stanovništva na celoj teritoriji Hrvatske je bio negde oko 12 odsto. Je li tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je naravno ono što stoji u popisu iz 1991. godine.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da. Međutim u istom izveštaju postoje i ovi drugi popisi iz 1948. godine, 1953. godine i 1961. godine, pa i 1971. godine, gde je taj procenat bio za nekoliko procenata veći, negde između 14 i 15 posto, konstantno u tim godinama. Da li vi imate objašnjenje za taj dosta značajan pad procenta srpskog stanovništva u Hrvatskoj 1991. godine u odnosu na one prethodne godine posle rata?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pa, najlakše objašnjenje za to jeste da pošto je pitanje izbora nacionalnog identiteta stvar izbora, svako od nas može da odluči da je Francuz, Rus, Srbin ili Hrvat i niko ne može da kaže nešto drugo. Posebno među Južnim Slovenima koji su etnički svi bili identični, drugim rečima - rasno identični, ja samo mogu da zaključim da osim dugoročnih privrednih promena na koje je uticalo zaposlenje i mesto stanovanja i koje je moglo da smanji broj Srba u Hrvatskoj. Ali na broj ljudi koji su odlučili da se nazivaju Srbima u popisu 1991. godine je isto tako mogla da utiče i rastuća napetost, posebno među Srbima koji su dugo živeli u velikim gradovima Hrvatske, koji su možda smatrali da je bilo sigurnije ili da je dobra ideja, posebno na primer ako su dolazili iz mešanih brakova, da tvrde da su nešto drugo, a ne Srbi. Atmosfera je bila takva, i zato smo videli i veliki pad broja ljudi koji su tvrdili da su

Jugosloveni 1991. godine - u celoj Jugoslaviji. To nije bila dobra godina da se bude Jugosloven. Na nekim mestima to je značilo da nije dobra godina da se bude Srbin, a na nekim drugima da se bude Hrvat.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala vam. Potpuno se slažem sa vama i ovim vašim objašnjenjem. Samo bih se vratio na jedno pitanje koje sam propustio, pa ću se ponovo baviti ovim delom, a to je vaše znanje kao stručnjaka. Verovatno ste se i time bavili: Da li su kod formiranja nove Jugoslavije, posle 1945. godine, u granicama koja je tada bila, republičke granice pravljene prema nekom posebnom, bilo sporazumu, dogovoru, odnosno, na koji način je došlo do formiranja takozvanih republičkih granica, i da li su one imale neki praktični značaj sve do ovog momenta raspada Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U većini slučajeva, granice novih republika socijalističke federacije bile su istorijske granice. Bile su to istorijske granice ranijih provincija ili regija ili kraljevstava, šta god da su bili. Međutim, bilo je i nekih izuzetaka. Naravno, bilo je i krupnih rasprava oko toga. Područje kojim se ovaj Sud bavi bilo je jedno od područja gde je bilo određenih kršenja istorijskih granica oko dogovaranja istih. Kao što pretpostavljam da znate, partija je organizovala komisiju koja je trebalo da istraži područje uz granicu onoga što je trebalo da postane Autonomna pokrajina Vojvodina i Hrvatska država. Ponekad se radilo o teritorijalnim promenama iz privrednih razloga, ponekad zbog načina kako su se kretale železnice i putevi, a ponekad zbog nacionalnih manjina ili demografije područja. Ali uglavnom su to bile istorijske granice prethodno postojećih delova jugoslovenske države. To je bilo čak i u slučajevima kada je to izgledalo pomalo čudno, na primer sa Bosnom i Hercegovinom, kada je zadržala svoj mali deo jadranske obale oko Neuma, što je u stvari bilo nasleđe odnosa između Turskog carstva i Dubrovačke republike, jer je tu bila granica koja je delila Dubrovnik kao otomansku satelitsku državu od Venecije na severu. S druge strane, Bosna i Hercegovina je izgubila svoj mali izlaz na more u blizini Kotora zalivu i Herceg Novog. Uglavnom je većina tih granica odražavala istorijske granice.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, o ovom primeru Bosne ste pisali u ovom vašem izveštaju. Ali ako govorimo o tim povesnim, istorijskim okolnostima, ipak, složili smo se da u onoj prethodnoj Jugoslaviji nisu postojale granice, da banovine su bile, na sasvim drugačiji način regulisane teritorije i da se nije moglo tada zaključiti koji delovi te zemlje pripadaju Srbiji, Hrvatskoj ili eto Bosni i Hercegovini. Da li se možemo složiti oko toga dakle da nije bilo takvih granica i da su prvi put uspostavljene u ovoj Titovoj Jugoslaviji?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne. Ono što je Titova Jugoslavija učinila jeste da je ponovo uspostavila istorijske granice koje je pokušao da izbriše kralj Aleksandar. U prvih 10 godina postojanja, Kraljevina SHS odražavala je poštovanje prethodno postojećih istorijskih granica. Aleksandar je pokušao da ih se reši, ali ih je posle toga Tito vratio.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Pa mogu se delimično složiti kad govorimo o nekim granicama Srbije pre rata, jer su znali, pa i Bosne i Hercegovine koja je bila u nekim granicama anektirana od strane Austro-ugarske. Ali kažite mi -Hrvatska, koje su

njene istorijske granice i kada su ustanovljene istorijske granice, pogotovo na istoku? Da li je recimo Baranja ikada bila deo Hrvatske?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste. Baranja nikada nije bila deo Hrvatske. To je bila južna provincija Mađarske. Ali to ne znači da Hrvatska na neki drugi način, u smislu granica Dalmacije, kopnene Hrvatske i većine Slavonije nije imala istorijske granice. Kao što znate, u većini Istočne i Srednje Evrope, čak se i oko istorijskih granica jako često raspravlja.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: S obzirom da je Hrvatska bila deo, dugo godina, najpre u Mađarskom carstvu, odnosno kraljevstvu, pa zatim deo Austro-ugarske monarhije, kada je ona to imala istorijske ona granice, ili je ona bila deo neke... nekih provincija u tim zemljama, ali ne kao Hrvatska?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Možemo da se igramo oko toga. Očigledno je nekada postojalo, u X veku i XI veku nezavisno hrvatsko kraljevstvo i imalo je svoje granice. Ali Hrvatska o kojoj danas razmišljamo, o modernoj Hrvatskoj, jesu u stvari granice Hrvatske kakve su postojale u Habzburškoj monarhiji. Naravno, jedinstvenost Hrvatske, ili možda ne bi trebao da koristim tu reč. Hrvatski nesrećni status je bio naravno takav... ono o čemu većina Hrvata i svakako akademika smatra da su njene istorijske granice u stvari bile narušavane od Habzburške monarhije kada je ona uspostavljala: Dalmacija je pripadala Beču, Istra je pripadala različitim italijanskim provincijama, a Slavonija i kopnena Hrvatska naravno Mađarskoj. Ali to ne znači da se nije priznalo da je postojala hrvatska država, iako je bila podeljena u različite delove tadašnje Habzburške monarhije. Jedan od razloga zbog koga su Hrvati bili toliko frustrirani u XIX veku, i jedan od razloga zbog čega se među njihovim intelektualcima i stvorila jugoslovenska ideja je bio upravo taj da bi se ujedinilo istorijsko trodelno kraljevstvo Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Postepen način gubljenja teritorija koje su prvo izgubili Mađari, pa pripojili Habzburzi, a onda su naravno veliki deo pokorili Turci. Kada su Habzburzi potisnuli Turke, plima je krenula u drugom smeru. Dakle, postojala je ideja o tome da žive u istorijskom kraljevstvu u Evropi koje je na nepravedan način deljeno i ponovo deljeno. I te podele su upravo pripomogle stvaranju obe jugoslovenske ideje, ali se isto tako mora da se kaže da su pomogle i stvaranju hrvatskog fašizma.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala. Pa i vi ste sami govorili o tome da je čini mi se, da je korišćena, one granice Banovine Hrvatske zloupotrebijene upravo u te svrhe - da se traže i područja koja objektivno nisu pripadala Hrvatskoj kao neka Hrvatska. Jer da podsetimo, ja sam govorio da je ta Banovina, a onda i NDH, bila skoro do Beograda, odnosno do Zemuna. Izlazila je na obalu Save i Dunava. Dakle, ja sam samo hteo da pokušamo da se složimo da te granice nisu bile tako vidljive ili fiksne, da to možda odražava i to što je stanovništvo bilo izmešano upravo na tim područjima, ovde srpsko i hrvatsko, i gledajući ovu statistiku koja stoji u vašem izveštaju, vidi se da postoje i nadam se da ćete se složiti samnom, postoje čak mesta, naselja ili sela sa skoro stprocentnim sastavom stanovništva srpskim, kao što su Borovo ili Trpinje, po podacima koji ovde stoje, prema zadnjem popisu, u Borovu je bilo 5.100 i nešto Srba prema 604 Hrvata, ili u Trpinju 1.953 Srba prema 73 Hrvata. A naravno, bilo je i hrvatskih mesta gde su oni predstavljali u istom takvom procentu, a nalazili su se svega na nekoliko kilometara jedni od drugih. Dakle, možemo li se složiti da je ta teritorija bila zaista potpuno pomešana,

gde je bilo i mnogih drugih nacionalnosti poput Slovaka, Mađara... ali da po onome što smo čuli da su do ovih događaja zaista živeli dosta dobro... među sobom.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Slažem se.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Sada bih već prešao na završni deo ove moje teme, s obzirom da, kao što sam rekao, moje kolege će obrađivati neke druge teme, a to je upravo ta, možda će se i oni toga dotaći. Smatramo ovde zaista bitnim situaciju u Vukovaru negde 1990. godine i ono što se tamo događalo. Vi ste pominjali napetost, strah. Da li možete dati još neki komentar posle ovih raznih istorijskih problema o kojima smo govorili? Da li je bilo opravdano da se kod srpskog stanovništva koje je ovde bilo ipak manjinsko stvori neki strah zbog nekih poteza Tuđmanove HDZ, koja je bila vodeća stranka u Hrvatskoj u to vreme. Posebno mislim na neke poteze koji možda ne izgledaju značajni, a to je promena uniformi policajaca, uvođenje "šahovnice" koja mnoge Srbe podseća na Pavelićeva znamenja kao amblem, i neke druge stvari. Možete li nešto o tome da kažete. Da li je strah tog, ukoliko je postojao po vama, srpskog stanovništva bio opravdan strah od nečega, da se ne ponovi neka 1941. godina?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Strahovi Srba u Tuđmanovoj Hrvatskoj bili su opravdani. S jedne strane, bili su opravdani zbog politike koju je Tuđman zagovarao tokom svoje predizborne kampanje, kao i u vezi izmena u hrvatskom ustavu pošto je stupio na vlast. I zato su ti strahovi bili stvarni, a Tuđman ih je i podsticao. Ali isto tako, veliki broj tih strahova bio je podstaknut iz Beograda. Od 1989. godine mediji pod srpskom kontrolom radili su na stvaranju straha među Srbima koji su živeli izvan Srbije. Dakle, imali smo jednu sjajno usklađeno delovanje u kome su strahovi podsticani iz Beograda, a onda su još pothranjivani politikom Zagreba. Ono što moram da kažem za Istočnu Slavoniju je da je u stvari trebalo mnogo više napora u tom tradicionalno mirnom delu sveta da ti strahovi isplivaju na površinu. Mnogo lakše i brže se to uradilo u Kninskoj Krajini ili Lici ili negde drugo, gde su se obnovili srpski strahovi mnogo ranije. Ali, za Srbe u Istočnoj Slavoniji, Baranji i Sremu trebalo je uložiti godinu dana više napora da bi im se uterao strah, nego što je u proleće 1990. godine to bio slučaj sa pasivnim regijama koje sam pre pomenuo. Dakle, trebala je jedne godina duže u Istočnoj Slavoniji da ti isti strahovi preuzmu prednost u odnosu na druge delove Hrvatske. Postojao je opšti osećaj straha i napetosti i među Srbima i među Hrvatima. Da sada pišem ovaj izveštaj, a ne na kraju 1997. godine i na početku 1998. godine, možda bih više pažnje poklonio aktivnostima Tomislava Merčepa, zato što sada znamo više o proleću 1991. godine na vukovarskom području. Naravno, sada znamo da će i on i Glavaš da budu biti optuženi pred sudom, ali tada to nisam znao. Isto tako, treba uzeti u obzir rezultate rada ovog Suda u prošlim godinama. Sada možemo da vidimo kakvi su strahovi postojali u obe nacionalne zajednice koji su namerno stvoreni od onih koji su vodili politiku, ili u slučaju Merčepa koji je bio slobodan strelac. Dakle, sada je lakše da se shvati kako je došlo do propasti tih zajedničkih ili dobrosusedskih odnosa.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da, ovde smo imali prilike da čujemo poneka objašnjenja o nekim incidentima, eksplozijama, požarima i takvim stvarima koji su se dešavali. Ali manje i o onome o čemu se govorilo da su postojali... i fizičke likvidacije što su dodatno opterećivali strah. Da li vi imate neke podatke s obzirom da nam je na neki način, da ste vi i sada to rekli, najavljeno, nove podatke upravo u pogledu delatnosti? Mi

smo se o tome zaista interesovali, s obzirom da je Tomislav Merčep delovao upravo u Vukovaru, Glavaš u Osijeku, ali ipak je to veoma blizu i značajno... Da li vi sada možete neke nove podatke da nam pružite o tome i o njihovom delovanju, i koliko je to moglo da ugrozi do tada zaista dobre odnose između Hrvata i Srba na tom području?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne mogu da vam dam nikakve pouzdane informacije. Ono što ja znam, zasnovano je na onome što sam čitao u štampi. Jutros sam pomenuo herojske novinarske napore Drage Hedla, urednika i dopisnika iz Osijeka "Feral Tribjuna". Zahvaljujući Dragi Hedlu, sada znamo mnogo više o aktivnostima hrvatske paravojske ili kvazi-vladinih snaga. Mnogo toga sličnog su radeći za "Vreme" učinili i brojni novinari u Beogradu u svojim višegodišnjim istraživanjima. Sada u stvari imamo bolji osnov da shvatimo na koji način je rat došao u Istočnu Slavoniju. Međutim, to ne menja činjenicu da je postojao projekat Velike Srbije u samom središtu vlade u Beogradu, koja je koristila takvu taktiku u svoje svrhe. I zato sam jutros rekao da i dalje stojim uz ono što stoji u mom izveštaju, iako bi neki detalji, da danas to pišem, bili izmenjeni.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Hvala, da, čuo sam ono što ste jutros rekli. Moj kolega će se malo time baviti kada bude on vršio unakrsno ispitivanje, ne bi želeli da se ovde ponavljamo. I zato smo na neki način podelili ove teme i mislim da će o tome još biti reči i bićete u situaciji da i objasnite malo više. Ali me ovo još na samom ovom kraju interesuje: Vi ste svakako dobro upoznati sa onim što je u to vreme negde, predsednik Hrvatske Tuđman činio da Hrvatska bude međunarodno priznata. I da li možete potvrditi da jedan od razloga i problema koje je imao, to se dešavalo neposredno pre Vukovara, je bio Gospić i ono što se dešavalo u Gospiću i što se desilo u Gospiću te 1991. godine. Ubistvo srpskih civila za koje je bila optužena hrvatska vojska ili paravojska, jer nije ni imala Hrvatska pravu vojsku i taj problem koji je on imao, koji je bio poznat i međunarodnoj zajednici. Da li se sećate toga?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, imao je isti problem koji je imao od početka, a to su srpske pobune u gradovima i selima, poznate kao "balvan revolucija". Na Hrvate se gledalo od strane međunarodnih medija i međunarodnih vlada kao da su sproveli politiku čvrste ruke i da su bili brutalni u aktivnostima koje su preduzimali. Posledica toga bilo je i ono što se dogodilo u Gospiću, ono o čemu se puno kao Tuđmanovim režimom. Iako mora da se kaže da su prema tim ljudima sada pokrenuti sudski postupci. Dakle, hrvatska vlada je u međuvremenu uspeła da se pomiri sa zločinima koji su izvršeni u to vreme.

ADVOKAT DOMAZET – PITANJE: Da. I ako sam vas dobro razumeo, međunarodna zajednica je bila s tim upoznata, i to je bila jedna od prepreka možda u to vreme, da se Hrvatska prizna. Ali moje sledeće pitanje, poslednje pitanje je: Da li se možete složiti samnom da je upravo ovo što se dogodilo u Vukovaru, pogotovo ovaj problem koji je nastao sa tragedijom na "Ovčari", znatno pomogao ili možda je bio od presudnog značaja za međunarodno priznanje Hrvatske? Odnosno, da je pomogao Tuđmanu u onome sa čim je imao do tada problema?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je upravo i zaključak mog izveštaja, a to je da je kombinacija brutalnosti opsade i pada Vukovara i istovremena sveprisutnost slika bombardovanja Dubrovnika imala međunarodni učinak koji je Franju Tuđmana i njegov

režim predstavio kao vrlo dobre u poređenju sa režimom u Beogradu. Sa stanovišta međunarodne pozicije hrvatske vlade, strahote koje su usledile po padu Vukovara, kao i razaranje svetske kulturne baštine u Dubrovniku, bili su poslati od samog Boga u propagandnom smislu.

ADVOKAT DOMAZET: Hvala. To se naravno odnosi i proizilazi iz ovog, na zločin i na "Ovčari", koji je ovde i predmet našeg ispitivanja, jel' tako? Hvala vam gospodine profesore, hvala vam na pitanjima...

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, naravno.

ADVOKAT DOMAZET: Ja sam završio unakrsno ispitivanje, časni Sude.

SUDIJA PARKER: Hvala vam puno. Gospođo Tapušковиć.

ADVOKAT DOMAZET: Ja se izvinjavam, samo nije ušao odgovor na moje poslednje pitanje "Yes indeed" odgovorili ste, gospodine Wheeler. To je propušteno i molim da se... Hvala.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ: Dobar dan časni Sude, dobar dan svima u sudnici.

UNAKRSNO ISPITIVANJE : ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Gospodine Wheeler, moje ime je Mira Tapušковиć i ja sam jedan od branilaca gospodina Miroslava Radića. Vi ste 1998. godine pred ovim Tribunalom svedočili u *Predmetu Dokmanović*, i predmet vašeg nalaza i vašeg svedočenja je bio isti ovaj nalaz koji imamo i danas pred nama, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, to je tačno.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Vi ste u vašem nalazu donekle, a mnogo više dok ste svedočili u *Predmetu Dokmanović* govorili i o ustavnim pitanjima i problemima kroz koje je prolazila Jugoslavija u periodu od 1974. godine, pa sve do 1991. godine, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, tako je.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: I danas ćemo se malo pozabaviti tom tematikom, pošto ste nešto o njoj govorili u *Predmetu Dokmanović*, pa ćemo se truditi da ne ponavljamo stvari koje su tamo rečene. Ali samo da dopunimo nečim što interesuje Odbranu u ovom predmetu, što mislimo da bi moglo da bude interesantno i za Pretresno veće, a posebno iz razloga što ni u ovom predmetu nismo imali eksperte iz oblasti ustavnoga prava. Da li biste se mogli složiti samnom da je inače Jugoslavija, od momenta kada je osnovana pod tim imenom, imala relativno burnu ustavnu istoriju za svih tih nekih sedamdesetak i više godina?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, naravno. Kao što je gospodin Domazet ranije rekao, pozivajući se na ono što sam napisao, Jugoslavija je imala puno pokušaja da

pogodi pravi ustavni poredak za višenacionalnu državu koju je predstavljala. U stvari, od 1921. godine na ovamo, promenilo se čak šest Ustava.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala. Ali da ne bismo išli tako daleko, ići ćemo samo malo i što je kraće moguće kroz ustavnu istoriju nakon Drugog svetskog rata. Prvo je bio Ustav iz 1946. godine, kada je naziv države bio Demokratska Federativna Jugoslavija. Je li tako? Ja vas molim da odgovorite da bi ušlo u transkript?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, tako je. Prvi Ustav iz 1946. godine je u stvari jugoslovenska kopija Staljinovog Sovjetskog Ustava iz 1936. godine. Sledeći Ustav iz 1953. godine predstavlja raskid sa Staljinom i u stvari pravi početak jugoslovenskog eksperimenta u stvaranju jednog novog socijalizma.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Tada je promenjen naziv u Federativna Narodna Republika Jugoslavija i tim Ustavom je uvedeno samoupravljanje?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To su bili počeci u eksperimentu samoupravljanja. Međutim, to je ostvareno tek 1963. godine kada je ime opet promenjeno u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se slažete samnom da je taj eksperiment uvođenja samoupravljanja na prostorima bivše Jugoslavije i ostao na nivou jednog eksperimenta koji nije dao preterano velike rezultate? Pogotovo na ekonomskom planu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pa gledajući unazad, možemo reći da je samoupravljanje bila jedna iluzija, odnosno možda čak i sumanuta ideja. Mnogi ljudi su smatrali da je to i veoma uzbudljiva ideja puna obećanja i da je to jedan divan način da se spoji socijalizam sovjetskog tipa i zapadni kapitalizam.

Po mišljenju Edvarda Kardelja, to je bio način da se sjedini marksizam sa liberalizmom. Ali retrospektivno gledano, radilo se u stvari o velikom ekonomskom promašaju, o uzbudljivom promašaju, budući da su mnogi ljudi verovali u to, i to ne samo u Jugoslaviji već i drugde. A sada je veoma teško prisiliti ljude u bivšoj Jugoslaviji da se prisete koliko su verovali u taj stari sistem. A ima jako puno ljudi u Zapadnoj Evropi i u Americi koji su takođe verovali da je samoupravljanje i samoupravni socijalizam potencijalno veoma važan. Lako je sada ismevati se na račun svega toga. Međutim, šezdesetih i početkom sedamdesetih godina to je veoma dobro izgledalo.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja sam htela da budem malo blaža od vas, da to samo nazovem eksperimentom, ali vi ste to nazvali malo težim... dali ste malo težu kvalifikaciju. U svakom slučaju, hvala na odgovoru. Recite mi, u periodu od 1963. godine, kada je donet novi Ustav do... kada je i država dobila naziv Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, do sledećeg Ustava iz 1974. godine, prošao je jedan period koji je bio bogat ustavnim aktivnošću, odnosno mnogobrojnim amandmanima kojih je bilo negde oko četrdesetak, jel' tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Pogotovo su bili značajni amandmani iz 1971. godine. Jel' se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Molim vas, podsetite me koji su to bili amandmani iz 1971. godine?

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Amandamni iz 1971. godine su, sad ću vam dati ovako podatak, oni koji su izazvali veliko negodovanje profesora na Pravnom fakultetu u Beogradu, koji su govorili o tome, o položaju Srbije u okviru zajednice. I rezultat reakcije na protest profesora Pravnog fakulteta u Beogradu je bilo njihovo skidanje sa liste profesora, među njima je bio i Vojislav Koštunica, današnji predsednik Vlade. Da li se sećate toga?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, sada se sećam, gospođo.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se ti ustavni amandmani poklapaju i sa pojavom "Maspoka" u Hrvatskoj 1971. godine?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, poklapaju se sa pojavom "Maspoka", a takođe i sa liberalizmom Marka Nikezića u srpskoj Komunističkoj partiji i u slovenačkoj Komunističkoj Partiji istovremeno. Radilo se o godinama koje su bile veoma uzbudljive, došlo je do pojave liberalizma, vođene su brojne debate u raznim oblastima. Radilo se o veoma kreativnim vremenima na području i filma i književnosti u Jugoslaviji. Radilo se o veoma uzbudljivom periodu u kome su se vodile stalne rasprave o mnogim stvarima čitavo vreme, i moglo se o mnogim stvarima raspravljati u javnosti. Ljudi tada u stvari nisu znali gde su granice u svemu tome i šta će se desiti ako na primer kažete nešto što bi bilo previše ekstremno. Dakle, radilo se... radilo se o periodu velikog vrenja koje dovelo do, na šta ćete sledeće da pređete, do svih ovih amandmana koji su doveli do Ustava iz 1974. godine, koji je na neki način sumirao čitav ovaj dugi period društvenih i političkih rasprava i kulturne ekspanzije, a mora i to da se kaže, do novog rađanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Jeste. A da li ćete se složiti samnom da je posle jednog perioda relativnog mira na nacionalnom planu, nakon izbijanja "maspoka" u Hrvatskoj 1971. godine došlo do ponovnog buđenja, odnosno, da kažemo, otvaranja nacionalnog pitanja na prostorima bivše Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, slažem se. Iako to u stvari nije počelo u Hrvatskoj, već je počelo 1968. godine, kada su Srbi alarmirani vezano za dešavanja na Kosovu, ili čak pre toga. Možemo da kažemo da je to počelo u Sloveniji, u vezi sa velikim polemikama oko izgradnje puteva. Od 1963. godine, pa nadalje, republičke vlade su sve više i više igrale na nacionalnu kartu. Trudile su se da dobiju podršku svojih naroda za bitke koje bi trebale da vode u Beogradu vezano za finansijska sredstva, za donošenje odluka o investicijama i tako dalje, tako da igranje na nacionalnu kartu je postala navika svih jugoslovenskih političara, bez obzira na nacionalnost. Ali "Maspok" je svakako bio prvi primer gde su republički komunisti dali oduška jednom velikom intelektualnom i javnom izlivu, vezano za gledište da je Hrvatska imala nepošten tretman tokom mnogo godina.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Složićete se samnom da je Hrvatska taj nefer tretman opisivala na određen način da se sva finansijska i ekonomska sredstva

Savom i Dunavom slivaju u Beograd, i da je to bio posle dužeg vremena, dugog vremenskog perioda, ponovni pokušaj da se država na određen način decentralizuje?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, tako je.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li ćete se složiti samnom da je u svim ovim imenima, da ne govorim o kasnijim promenama naziva države, što je bilo posle Savezna Republika Jugoslavija od 1992. godine, a sad imao Zajednicu Srbije i Crne Gore, da li ćete se složiti samnom da je uvek u nazivu svih tih državnih zajednica odražavan i oblik društveno političkog uređenja države o kojoj je tada, u tom momentu reč kroz: Federativna Republika Jugoslavija, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, do sada. A posle ove nedelje biće još jedna promena.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ne bih da komentarišem, da ne idemo previše u budućnost. Da se vratimo sada na Ustav iz 1974. godine, zato što je to Ustav koji ovde Odbranu na određen način najviše interesuje, i zato što smatramo da su tu stvoreni okviri za dalja događanja na prostoru bivše Jugoslavije, koji su dobili onaj oblik o kome mi ovde i govorimo. Vi ste u Dokmanoviću, kad ste bili, u *Predmetu protiv Dokmanovića*, kad ste saslušavani, rekli da ste vi taj Ustav iz 1974. godine pročitali. Da li se sećate toga?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Sećam se da sam to rekao. Ali to svakako nije moje najomiljenije štivo za čitanje pred spavanje i nisam ponovo to pročitao. Mislim da sam jedini put pročitao Ustav kada je bio izašao, budući da je to tada bilo nešto novo i uzbudljivo, tako da smo svi smatrali... Dakle, pročitao sam ga negde nakon 1974. godine.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: No, u svakom slučaju, kao osoba koja je slavista i koja prati događaje, posebno na teritoriji bivše Jugoslavije, sigurna sam da ćete moći da nam date sasvim dovoljno odgovora u onom okviru što nas sada interesuje. Složićete se samnom da je taj Ustav iz 1974. godine bio tada najduži Ustav na svetu i da ga je krasio onako jedan veoma loš pravnički rečnik, i da je okarakterisan kao Ustav koji je uveo gomilu novih pravnih instituta i pojmova koji u dotadašnjoj ustavnoj praksi modernih država nije bila poznato. Da li se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Slažem se od sveg srca s vama. Ne samo da su uvedeni neverovatni, ludački termini, već u post-socijalističkoj jugoslovenskoj republici mi evo i dalje moramo da se nosimo s tim terminima. Na primer, koncept društvene svojine. To je sve stvorilo jednu pravnu zbrku sa kojom još uvek moramo da se nosimo.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li biste mogli da se složite samnom da je taj Ustav koji je donet nakon čitavog tog niza amandmana, znači jedne veoma dugačke i burne ustavne istorije, odnosno predistorije za taj Ustav, u suštini je bio odraz sve više prisutnog i sve više rastućeg nezadovoljstva među narodima i narodnostima, a i republikama u okviru bivše Jugoslavije, i njihovom željom da se međusobni odnosi regulišu na drugačiji, više decentralizovan način, nego što je to bilo u dosadašnjem periodu?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, svakako.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Međutim, bez obzira što je taj Ustav hteo da postigne jedan efekat, da izazove decentralizaciju, samim tim kao posledicu toga i određenu veću demokratizaciju društva, on je izazvao povećan nivo separatizma u okviru bivše Jugoslavije. Da li biste mogli da se složite samnom da su republike tada postale na određen način autarhični ekonomski sistemi koji su paralelno postojali u okviru države?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je u to vreme bio trend. Međutim, tek posle Titove smrti je postalo očigledno kolike su razmere svega toga. I nije se radilo samo o Ustavu iz 1974. godine. Taj ustav je obezbedio pravnu osnovu za ono što se razvijalo i što je bio trend sredinom šezdesetih godina - da su se republike doživljavale sve više kao autarhične. I vodile su se borbe oko investicija a takođe i oko saveznog budžeta. Dakle, Ustav iz 1974. godine nije zaustavio jedan trend koji se već razvijao. A kada je Tito nestao sa scene, kada više nije bio tu da donosi odluke, a Ustav iz 1974. godine je samo odražavao realnost da su republike od ranih šesdesetih postajale sve nezavisnije, i sve sebičnije, i to mora da se kaže. Međutim, trebalo je objediniti tu realnost sa suprotnom silom pretpostavljeno zauvek ujedinjene Komunističke partije. Tako da su republike bile sve autonomnije, ali se Tito nadao da će posle pobede nad "Maspok"-om i nakon što se otarasio Nikezića i izvršio čistku u slovenačkoj komunističkoj partiji, partija ostati zauvek ujedinjena i naravno da će i JNA zauvek biti ujedinjena. Dakle postojala bi ta ravnoteža snaga. U svakom slučaju, to je bila Kardeljeva ideja.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Rekli ste da je u suštini Ustav samo odražavao realnost onoga što je postojalo već od ranijeg vremenskog perioda, još i od prethodnog Ustava. Odnosno, da li se slažete samnom da je ovaj Ustav sada dao samo legalnu formu onoga što je objektivno postojalo? Republike su se međusobno udaljavale i pretvarale u autarhične nacionalne ekonomije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U suštini se slažem s vama, ali ono što je Ustav iz 1974. godine takođe učinio, čudi me da to već niste spomenuli, jeste da je u stvari Vojvodini i Kosovu omogućio praktično status republike. Ne formalno, ali činjenično što naravno predstavlja deo žalbi sa srpske strane vezano za Ustav iz 1974. godine.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Tačno, ja se spremam o tome tek da vam postavim neka pitanja. Ali način na koji sam ja zamislila vaše unakrsno ispitivanje je da prvo obradim ekonomsku podlogu, za koju smatram da je generator mnogobrojnih drugih pojava u bili kom društvu ili bilo kojoj državi. Zato ćemo nastaviti sa pitanjima koja su vezana za ekonomsku situaciju koja je stvorena, odnosno uslove za razvoj ekonomije u tadašnjoj Jugoslaviji, da bismo kasnije prešli na druga pitanja. Ako smo se već saglasili oko toga da su republičke ekonomije postale autarhične, samozadovoljne, došli smo znači, možemo li se složiti oko toga, da je došlo do dupliranja, tripliranja ili ne znam ni ja koliko puta prema broju republika koliko je bilo u okviru Jugoslavije, proizvodnih i privrednih kapaciteta, da je njihova iskorišćenost bila veoma mala, da je modernizovanost proizvodnje bila veoma mala i da je to, u krajnjoj konsekvenci dovelo do pada, odnosno porasta stope ekonomske nerazvijenosti privrede, a to je i za krajnju konsekvencu imalo osiromašenje kompletne države?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da. Naravno, ta činjenica se zataškavala godinama rezultatima prve naftne krize, budući da su se banke oslanjale jedna na drugu kako bi se novac dao Jugoslaviji u vidu kredita. A što se tiče dupliranja, ovo što ste sada spomenuli, postojala je jedna veoma čudna kombinacija vezana za socijalistički mentalitet - da se progres jedino može meriti nečim što je konkretno, što je vidljivo, a to je značilo da svaka republika mora da ima nešto u svom vlasništvu što će ukazivati na ono što postoji. I zbog toga je bilo jako puno novca koji je ulazio u Jugoslaviju i mnogo međunarodnih banaka koje su bile spremne da kreditiraju Jugoslaviju. A naravno, to je sve stvorilo osnovu za finansijsku krizu koja je kasnije usledila osamdesetih godina.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da ne bismo išli previše sada u tom ekonomskom smeru, da se vratimo sada samo na ove ustavne okvire problema o kojima mi razgovaramo. Da li vi možete da kažete, da li se slažete samnom da je Ustav iz 1974. godine regulisao da sudstvo, odnosno kompletna legislativa u zemlji prelazi na republike, odnosno autonomne pokrajine, da se samo na saveznom nivou zadržava zakonodavstvo od vitalnog značaja za celu državu: vojska, bankarski sistem, diplomatija i tako dalje?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Uglavnom da. Savezna legislativa, Savezna skupština je i dalje imala ovlašćenja da postavi okvirnu legislativu, dakle da postavi određene standarde kojih bi se republike pridržavale. Ali, uglavnom ono što je Ustav iz 1974. godine uradio u praktičnom smislu, ako ne u teorijsko pravnom smislu jeste da se federacija Jugoslavije pretvori u konfederaciju. To nema nikave sumnje s tim u vezi.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala. Sad ćemo da pređemo i na ovo pitanje koje ste vi maločas otvorili - pitanje statusa autonomnih pokrajina u okviru Srbije. Možete li nam reći, kada je Srbija po prvi put u svojoj istoriji, savremenoj, dobila autonomne pokrajine? Jer 1946. godine, kada se izašlo iz Drugog svetskog rata, autonomne pokrajine tada nisu postojale?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: One se su se postepeno javile. Nakon Drugog svetskog rata, Vojvodina je bila Autonomna pokrajina, ne mogu da se setim tačnog termina. Ali posle rata je Kosovo imalo manji status; Kosovo je bilo autonomno, ne znam tačno u kom smislu, a Vojvodina je imala viši status. A kasnije, šezdesetih godina, i Vojvodina i Kosovo su dobili status autonomnih pokrajina. Međutim, mislim da je Vojvodina od samog početka imala status pokrajine, od 1946. godine. Mislim da je trebalo više vremena, ne mogu da se setim tačno godine, da taj status dobije i Kosovo i Metohija, koja je u početku imala niži status od Vojvodine, a i to naravno iz razloga što je tamo došlo do pobune nakon Drugog svetskog rata.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Već smo zaključili da je dolazilo često do promena naziva, od naziva države do naziva institucija: da li su ministarstva, da li su sekretarijati i tako dalje, da ne opterećujemo time Pretresno veće. Vojvodina jeste bila pokrajina, ali nije bila autonomna pokrajina. Zato sam ja postavila pitanje kada su se pojavile autonomne pokrajine. Ali možete nam potvrditi da je jedino Srbija u okviru nekadašnje Jugoslavije imala na takav način diferencirane i izdvojene administrativne oblasti u vidu Autonomne pokrajine Vojvodine i Autonomne pokrajine nekada Kosovo i Metohija, i tako dalje. Jel' se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, slažem se. Samo je Srbija bila podeljena po tim linijama. Iako je bilo raznih ideja da slično treba uraditi i sa Hrvatskom. I tokom rata, a i odmah nakon rata bilo je govora da se stvori srpska autonomna oblast ili pokrajina u Hrvatskoj. A konačna karta republika naravno da nije bila konačna sve do završetka rata. Činjenica da će postojati republike, dakle da će zemlja imati republike...

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala vam, gospodine. Konstatujemo zbog transkripta, kad sam vas pitala da li je Srbija jedina od svih ostalih republika u okviru Jugoslavije imala autonomne pokrajine, vi ste odgovorili da se slažete. Možete li da mi ponovo to potvrdite zbog transkripta?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, slažem se. Samo je Srbija imala autonomne pokrajine u okviru svojih granica.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Sad ćemo pokušati da objasnimo taj problem koji ste vi sami rekli pre nego što sam vam ja postavila pitanje, a to je status tih autonomnih pokrajina u okviru Srbije, odnosno onoga što je kasnije u teoriji, a i kod protivnika toga Ustava bilo okarakterisano time da su autonomne pokrajine u suštini imale, kako ste i vi sami rekli u Dokmanoviću, tokom saslušanja u *Predmetu Dokmanović*, da su imale gotovo sve atribute republika - da smo znači onda mi u Jugoslaviji imali praktično osam republika. Ja ću pokušati to da vam objasnim, odnosno da prisutnima ovde objasnimo kroz primer promene Ustava, jer mislim da će to biti najlakše da se shvati od strane svih učesnika ovde - kako je funkcionisala promena Ustava u Srbiji tada. Slažete se samnom da su svi republički, pa i pokrajinski ustavi morali biti u saglasnosti sa Saveznim ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Tačno.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Prema Saveznom ustavu stajalo je da se promena Ustava može izvršiti samo uz saglasnost skupština republika, a u izuzetnim okolnostima i skupština autonomnih pokrajina. Da li se sećate toga?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Čitam transkript jer sam izgubio nit pitanja.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ponoviću pitanje, nije nikakav problem. Ja iz ovog ugla ne mogu da gledam transkript, onda bi stalno trebalo da pritiskam dugme što bi me dekoncentrisalo, pa ću vam ponoviti pitanje. Da li se sećate, pošto ste rekli da niste taj Ustav pročitali od... već čitav niz godina, da li se sećate da je Ustavom iz 1974. godine bilo predviđeno, Saveznim ustavom, da se Ustav SFRJ može menjati samo uz saglasnost republika i autonomnih pokrajina?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, zaista.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se sećate da je Ustavom Srbije u odredbama koje govore o promeni Ustava Republike Srbije, bilo predviđeno da se Ustav može promeniti ukoliko se odnosi na celu teritoriju republike, znači i na teritoriju autonomnih pokrajina, može promeniti samo uz saglasnost skupština autonomnih pokrajina?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne mogu da kažem da se toga sećam, ali siguran sam da ste sasvim u pravu. Ne mogu da se setim iz onoga što sam pročitao, s obzirom da nikad nisam pročitao Ustav Srbije, ali sam siguran da ste u pravu.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Časni Sude, pošto je dva sata... tri sata, kolege su me opomenule, da li bilo odgovarajuće vreme da napravimo pauzu? Pa ćemo ova pitanja da nastavimo kasnije.

SUDIJA PARKER: Nastavićemo sa radom za 20 minuta.

(pauza)

SUDIJA PARKER: Gospodo Tapušковиć, izvolite.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ: Hvala, časni Sude. Samo bih htela jednu malu intervenciju na transkript. Tokom pauze, meni je bila skrenuta pažnja da je na 88 stranici, 16. red, kada se pominju "Republic and autonomus provinces..." trebalo bi da bude, da se stavi umesto reči "in" treba da se stavi "and". Znači, republike i autonomne pokrajine.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Gospodine Wheeler, da se vratimo na ono što smo raspravljali pre ove kratke pauze. Ako vam kažem da je prema Republičkom Ustavu tada Socijalističke Republike Srbije, za promenu njenog Ustava bilo potrebno da se pribavi saglasnost skupština autonomnih pokrajina, da li se vi sećate i da li prihvatate tu mogućnost - da je to tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Naravno. Upravo zbog toga je 1999. godine Milošević morao da nagovori skupštine Kosova i Vojvodine da u stvari same sebe ponište, da prihvate ujedinjenje Srbije, drugim rečima.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Doći ćemo još na 1999. godinu, kada je... premda je to mislim 1989. godina

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: 1989. godina.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da. A sada da pređemo onda na pokrajinske ustave. Prema pokrajinskom Ustavu Vojvodine, a i u Ustavu Kosova i Metohije bilo je predviđeno da za promenu Ustava je potrebna saglasnost dve trećine delegata u skupštini. Da li gospodine Wheeler to znači da ukoliko pokrajinske skupštine odlučuju o promeni Ustava, republička skupština ne mora o tome čak da bude ni obavještena, a kamo li da se traži od nje saglasnost? A ukoliko republička skupština želi da promeni Ustav, pokrajinske skupštine mogu da upotrebe veto i da ne dozvole promenu tog Ustava?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala. Možete li mi sada reći kao istoričar, kome je takav odnos u ustavno pravnim odnosima mogao u tom momentu da

odgovara? Kojim snagama u okviru Srbije, a i takva ustavna politika u okviru tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da li mislite isključivo na nedostatke ustavne situacije u Srbiji?

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da krenemo sada od Srbije. Evo, da preformulišem pitanje, ukoliko će vam biti jasnije: Da li je takva konstrukcija ustavna mogla na bilo koji način da odgovara Srbiji?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je vrlo komplikovano pitanje. Razlog je što ponekad države, u ovom slučaju republike u federalnoj državi smatraju korisnim ili nužnim da ograniče svoja ovlašćenja, kako bi se izašlo u susret različitim potrebama određenih manjina. Drugim rečima, one ograničavaju deo svog suvereniteta ili ga se odriču. Evropska unija (European Union) je dobar primer istog fenomena u kome manjine u obliku malih država mogu da kažu "ne", a to može da ograniči sposobnost značajnije majorizacije, da kažem, velikih država da rade šta žele. Dakle, u složenim ustavnim okvirima, ponekad manjina može da uživa disproporcionalnu količinu efektivnih ili ustavnih ovlašćenja. A ponekad velike države ili složeni ustavni sistemi zbog vlastitog zdravlja i dugotrajnosti, smatraju poželjnim da ograniče svoja ovlašćenja, obezbeđujući tako da mali delovi države ili mali delovi multinacionalnog sistema imaju tako neuobičajeno velika prava.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ali bez obzira da li je inkorporiranje takvih odredbi u najviši pravni akt jedne države demokratska ili nedemokratska tekovina, to u svakom slučaju izaziva paralizu ustavnog sistema. Da li se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Zaista bih se složio. To je sam po sebi neefikasan način vladanja u bilo kom državnom sistemu. Naravno kao što sam rekao, nekad to jednostavno mora da bude cena koja mora da se plati. Upravo južno od ove države imamo jednu složenu državu kao što je Belgija, koja plaća veliku cenu zato što mora stalno da pregovara o osnovama koji čine suživot različitih naroda tamo. I danas naravno pod Dejtonskim Ustavom (Dayton constitution) imamo sličnu složenu situaciju u Bosni i Hercegovini sa komplikovanim i često veoma neefikasnim sistemom ustavnog poretka. Neefikasnim ustavnim poretkom.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Slažem se sa vama. A da li biste se vi složili sa ovakvom mojom tezom da su takve pojave vrlo normalne u stabilnim ustavnim sistemima gde se ustav menja jednom u više decenija ili jedanput u više vekova, a da takvo ustavno rešenje u zemlji koja je pretrpela ovoliki broj ustavnih promena i kojoj je jedan od motoa daljeg napretka bio da je razvoj i dalje u toku, da takva ustavna odredba može da bude smetnja za dalji razvoj? Da li možete da se složite sa ovakvom mojom konstatacijom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Složeni ustavni dogovori često predstavljaju prepreku napretku. Ali ponekad, kao što sam rekao, treba platiti cenu da se višenacionalna država održi na okupu. Još jedan dobar primer svakako je Švajcarska koja stalno menja svoj ustav putem narodnih referenduma. Dakle, različite zajednice nacija u jednoj državi nalaze različita rešenja. Ponekad posmatrano spolja neke stvari mogu izgledati neefikasne, ali mogu biti neophodne da se održi osnovni sporazum među

ljudima koji žive u jednoj državi ili u multi-državnim sistemima. Ali, to je neophodno da bi se održao konsensus koji održava sistem u životu. Dakle - da, Jugoslavija, federalna Jugoslavija platila je vrlo visoku cenu, a Srbija je bila rascepkana jedinica u toj federaciji - imala je odvojene pokrajine, čime je platila cenu svojoj efikasnosti.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: U svakom slučaju, ni jedna od drugih republika u okviru Savezne Republike Jugoslavije nije imala taj problem osim Srbije, koja je u tom momentu najmnogoljudnija republika?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Potpuno je tačno formalno gledajući to što kažete. Iako je i Bosna i Hercegovina bila u potpunosti multinacionalna u sastavu bivše Jugoslavije, takođe je i tamo trebalo da se bave neformalnim pregovorima o promenama. Drugim rečima, nacionalna složenost bilo koje zemlje, bez obzira da li se to rešava formalno ili neformalno, ipak te stvari treba da se rešavaju.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se slažete da je Bosna i Hercegovina bez obzira na mnogonacionalnost bila suverena nad kompletnom svojom teritorijom, a Srbija je svoj suverenitet prostirala samo nad užom teritorijom Srbije van autonomnih pokrajina?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Tačno.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Takvo stanje u Srbiji je trajalo čitavih 15 godina sve dok marta 1989. godine nisu uvedeni ustavni amandamni. Da li se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Recite mi, tada je takav akt od strane Srbije, rekli ste da je tada ona ukinula u suštini autonomne pokrajine, prokomentarisano kako u svetskoj javnosti tako i u javnosti u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, i vi ste to nazvali praktično jednim atakom na Ustav iz 1974. godine, kad ste saslušavani u *Predmetu Dokmanović*. I to je protumačeno kao srpski hegemonizam i povratak na određenu vrstu centralizma?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Gledajući unazad, potencijalno je to imalo taj učinak. Kao što se i dogodilo, ostale republike su 1989. godine bile savršeno srećne da dopuste Srbiji da se ponovo objedini i to ne formalno, već da se efektivno ukine autonomija pokrajina. Ali kasnije, kao što sam rekao u oba svoja svedočenja u *Predmetu Dokmanović*, kao i u svom izveštaju, Savez komunista i Hrvatske i Slovenije, kasnije i Bosne i Hercegovine i Makedonije je zažalio što je to dopustio, jer su počeli da se boje da ono što se dogodilo Kosovu i Metohiji s jedne, i Vojvodini s druge strane, da se jednog dana može dogoditi i njima, posebno posle promene Vlade u Titogradu, u Crnoj Gori.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ako je Srbija donela svoje ustavne amandmane 1989. godine i uspostavila suverenitet nad celom teritorijom Srbije, a nakon godinu dana, odnosno praktično iste 1989. godine je Slovenija donela svoje amandmane na Ustav Slovenije, pa je onda donela Deklaraciju ili Povelju, Hrvatska koristi termin deklaraciju, a Slovenija povelju, ali sa istim pravnim posledicama, da li se možete složiti

samnom da je to u suštini bio jedan trend među jugoslovenskim narodima da se uspostavlja puna kontrola nad teritorijom svoje države, udaljeno što je više moguće od centralne vlasti?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, i Slovenija i Hrvatska nešto kasnije sledile su srpski primer. Na neki način su išli čak i dalje, tako što su najavili nadređenost sopstvenog ustava Saveznom ustavu. Ipak, Srbija je bila predvodnica tog puta.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da. Neko je verovatno trebao da razbije led u celoj toj situaciji, da krene tim putem, a ostale republike su gotovo istovremeno krenule tim putem. Ali složit ćete se samnom da je Srbija uspostavila suverenitet samo nad svojom teritorijom, ne anulirajući primenu saveznih propisa i ne stavlajući Savezni ustav van snage, a Slovenija je donela, tom Deklaracijom je uvela da se Savezni ustav i savezni propisi na teritoriji Slovenije mogu primenjivati samu ukoliko nisu u suprotnosti sa slovenačkim Ustavom i slovenačkim zakonima. Jel' to bilo tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je tačno. Iako je prošlo godinu i po dana od objedinjavanja Srbije početkom 1989. godine i onda stupanja na snagu slovenačkog Ustava koji je dao primat slovenačkom Ustavu nad saveznim. Naravno, u međuvremenu je zbačena republička vlada u Titogradu od strane ljudi sklonih Miloševiću, a to je značilo da Milošević ima četiri glasa u Saveznom predsedništvu, a četiri glasa tamo mogu imati izuzetan učinak u Zagrebu i Ljubljani. Tamo su bili uznemireni tom pretpostavljenom srpskom pretnjom, tog hegemonizma koji ste ranije pominjali.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da, pomenula sam srpski hegemonizam, zato što je uvođenje amandmana na Ustav Srbije 1989. godine okarakterisano kao srpski hegemonizam. A da li možete da mi kažete, da li se sećate, kako je svetska i domaća javnost kada kažem domaća javnost, mislim na javnost u okviru tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije okarakterisala slovenačku deklaraciju i praktično anuliranje saveznog ustava? Kakvi su prerogativi bili stavljeni na takav potez slovenačkih vlasti? Srbija je dobila prerogativ hegemonističke zemlje.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Moramo da pravimo razliku između onoga kako su ljudi spolja to gledali i kako su na to gledali ljudi kod kuće, u Jugoslaviji. Postojao je znatan stepen saglasnosti među ljudima u inostranstvu kao i među onima u Jugoslaviji koji su još verovali u Jugoslaviju u odnosa prema onom što se dešavalo a što je i Milošević nastojao da promoviše, kao na jedan stepen nove centralizacije. Prisutna je bila tendencija i spolja i u Jugoslaviji da se na to gleda kao na nešto nužno. Kao što ste hteli da implicirate pitanjima ranije vezano za složenost ustavnog poretka. Bilo je opšte prihvaćeno, budući da je ekonomija ponirala posle Titove smrti, i pošto se pokazalo da su njegovi naslednici bili nesposobni da se nose sa rastućom inflacijom i privrednim propadanjem, verovalo se da je neophodna rekonstrukcija Ustava, odnosno da je njegova struktura bila nefunkcionalna i da je stajala na putu poboljšanja situacije. I sklonost takvom razmišljanju o potrebi nove centralizacije Jugoslavije kao nečega što je dobro bilo je jako rašireno, posebno u zapadnim prestonicama. To je bilo nešto u šta su i brojni ljudi u Jugoslaviji verovali i koji su govorili o nefunkcionalnom ludom sistemu i da nešto mora da se učini. Postojalo je jedno razdoblje u kome je bilo prisutno odobravanje tih promena za koje se verovalo da se zauzima Milošević, na primer antibirokratska revolucija i sve u vezi sa tim. Pokazana je velika doza naklonosti prema tim idejama i u

inostranstvu i u naučnim krugovima u celoj Jugoslaviji, sve do trenutka kada su Slovenci s druge strane objavili prednost svog Ustava nad saveznim, kada se situacija u pogledima spolja takođe donekle promenila, kao što se i promenila u Slovenačkoj i u Hrvatskoj Komunističkoj partiji, i to onda kada su napustili zadnji savezni partijski kongres u januaru 1990. godine. Izgleda da je to bila prekretnica, kada su ljudi i u Jugoslaviji, koji su verovali da postoji potreba za recentralizacijom, kao i ljudi u inostranstvu, koji su smatrali da je potrebna recentralizacija, u tom trenutku počeli da se pitaju da li je Milošević dobra ili loša stvar i da li je baš on potencijalni predvodnik pozitivnih promena, kako se činilo u određenom trenutku, barem da je to bio tokom 1988. godine ili 1989. godine. Ali mislim da posle januara 1990. godine više nije bilo sklonosti da se Slovenci osude za ono što su učinili, iako je mnogo međunarodnih medija delilo mišljenje Beograda da su Slovenci tipično samo zauzeti sobom, da su sebični i da se samo o sebi brinu.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Dobro, o tom ćemo, o tom delu između republika i koliko je ko šta ostvario, malo kasnije, ali ne preterano mnogo. Vrat ćemo se sada ponovo na Ustav iz 1974. godine, kako na savezni, tako i na republički Ustav. Pretpostavljam da se sećate da je u samo, praktično u onom uvodnom delu, u Osnovnim načelima, Ustav iz 1974. godine narodima Jugoslavije, znači ne republikama, nego narodima Jugoslavije garantovao pravo na samopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje. Je li to tako?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: To je tačno.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li je inače bilo uvreženo pravilo da status naroda imaju narodi koji su južnoslovenskog porekla u zvaničnim i poluzvaničnim krugovima, a da oni narodi koji nisu južnoslovenskog porekla ne čine narod, odnosno nisu konstitutivni elementi prema važećem Ustavu? Da li se slažete sa tim, da je takav stav postojao u Jugoslaviji?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, u potpunosti se slažem. Razlika između naroda i narodnosti bila je vrlo bitna u ustavnoj praksi Jugoslavije, i takođe je imala duboke posledice.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Možemo li se složiti onda da je to pravo na otcepljenje, uključujući i pravo na samoopredeljanje, uključujući i pravo na otcepljenje bilo zagarantovano i republičkim ustavima svih republika u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala. Možete li nam dati možda objašnjenje koje bi pre možda trebalo biti na neki način naučno objašnjenje, zašto su prilikom otcepljenja, odnosno secesije, Hrvatska i Slovenija koristili termin "razdruživanje", a nisu koristili Ustavom predviđene termine "samopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje"?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Praktično gledano, razlog zbog koga je korišćeno "razdruživanje" je da, iako su objavili svoju nezavisnost, nisu bili sasvim sigurni u Tuđmanovom i Kučanovom režimu da će to biti uspešno i da će to

funkcionisati. Dakle, još uvek su nastojali da ostave prostor za nastavak pregovora o novom jugoslovenskom savezu na temelju suverenih republika. Da upotrebim jednostavan engleski izraz - pokušavali su da zaštite svoj pokeraški ulog. Tražili su put napred, ali nisu hteli da seku granu na kojoj sede, ostavljajući prostora za stvaranje neke nove Jugoslavije. I to sam istakao u svom izveštaju - da činjenica koja zaista označava konačni raspad Jugoslavije jeste početak borbi, kada je vojska angažovana u Sloveniji. Dakle, čak i najave o samostalnosti o čemu je puno pričano u slučaju Slovenije, u šta se utrčalo i u Hrvatskoj, nisu nužno morali biti sagledani kao krajnji čin, jer se nastavljalo beskonačno sastančenje republičkih vođa. I ljudima je bilo teško da počnu da veruju u to da postoji život posle Jugoslavije. Postojala je duboka skepsa u društvu početkom 1991. godine da li će ta država koja je preživela 74 godine, da li će se ona konačno raspasti. Postojao je osećaj da će se možda iznaći neko rešenje u minut do dvanaest. I zato mislim da su koristili termin "razdruživanje". Ali takođe, može postojati neki pravni, ustavni razlog, koga nisam uspeo da se setim.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da vidimo da li ćemo moći da pronademo taj razlog. Složili ste se samnom da je Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije predviđao, odnosno to pravo na samoopredeljenje, uključujući pravo na otcepljenje, garantovao narodima Jugoslavije, i da to pravo nije bilo rezervisano za republike?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, ali i to je komplikovano kao i puno drugih stvari u Jugoslaviji. I to zbog činjenice da su državu u stvari činila suverena prava naroda koji su u njoj živeli. To je značilo da je Srbija bila suverena republika Srba, Hrvatska Hrvata, Slovenija Slovenaca, Makedonija Makedonaca, Crna Gora Crnogoraca. Samo u Bosni i Hercegovini nije postojao konstitutivni narod, nije bilo identifikacije između naroda i države. Naravno, u slučaju hrvatskih Srba i nekih drugih, i oni su bili konstitutivni narod pre Tuđmanove promene Ustava, ali to nije moglo da ispravi činjenicu da su u praktičnom smislu Hrvati bili ti koji su činili državu.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ali, složićete se samnom da kad su raspisivani referendum i u Sloveniji i u Hrvatskoj, da je referendum imao apsolutno republičke okvire i da je na referendum, pravo da izađu na referendum i da glasa imalo samo biračko telo, stanovništvo te republike. Da li se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Naravno.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Znači na referendumima i u Hrvatskoj i u Sloveniji, izjašnjavalo se stanovništvo, članovi biračkog tela, a to mogu da budu pripadnici raznih naroda i narodnosti, a nije se izjašnjavao kompletan narod, kao što je predviđao Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne. Ali republike su do tada postale, sve osim Bosne i Hercegovine, povezane sa jednim konkretnim narodom. Dakle na referendumu o hrvatskoj nezavisnosti, Hrvati u Srbiji ili Hrvati u Bosni i Hercegovini nisu gladali na tom referendumu. Slično tome, svi u Hrvatskoj bez obzira na svoj nacionalni predznak mogli su da glasaju. Do problema je došlo kada su Srbi imali vlastiti referendum pre hrvatskog referenduma u proleće 1991. godine i kada oni nisu glasali na hrvatskom referendumu. Naravno, ista stvar se kasnije dogodila i u Bosni i Hercegovini. Činjenica

da je bilo pojedinih južnoslovenskih naroda koji su se nalazili u nekim drugim republikama je bio faktor koji komplikuje, vezano za taj princip samoopredeljenja naroda. Ali drugi komplikujući faktor je bilo pravo na samoopredeljenje, zato što je komunistička pravna teorija smatrala da je to jednom zauvek obavljeno 1943. godine, drugim rečima - kada je svako od AVNOJ-skih tela, ZAVNOBIH, srpski, hrvatski i ostala tela, kada god da su se sastala: 1943. godine u slučaju Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 1944. godine u slučaju Makedonije, ne mogu da se setim za Crnu Goru, i mislim da je to bilo tek 1946. godine u slučaju Srbije. Smatralo se da je tada zauvek rešeno pitanje narodnih samoopredeljenja. Dakle, ne treba obraćati previše pažnje na jezik Ustava iz 1974. godine jer se time samo na neki način želela da se oda počast tom prvobitnom činu samoopredeljenja, koji se po komunistima odigrao u prošlosti, i koji više nikada neće da se pojavi u budućnosti.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja to vaše objašnjenje mogu da prihvatim sa stanovišta da neko iz drugih, ostalih republika želi da reguliše ili ostvari neko svoje pravo, onda će sebi davati mogućnost da na širi način tumači Ustav, kao što ste vi sada pokušali, ali zato Srbiji tada, kada je pokušala na širi način da protumači svoje prerogative države i državnosti i suverenosti na svojoj teritoriji, to nije bilo dozvoljeno. Ja kad sam vam pročitala uvodni deo ustava SFRJ, gde kaže da "Narodi Jugoslavije imaju pravo na samoopredeljenje i na otepljenje", podrazumevala sam time da bilo Hrvati, bilo Slovenci koji žive bilo gde na teritoriji tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije imaju pravo da glasaju. Međutim, oni nisu imali pravo da glasaju. Kao što, tačno ste rekli, u Hrvatskoj na referendumu Srbi nisu izašli na referendum. Moje pitanje: Da li vi smatrate da je ovakvim tretiranjem odnosno ovakvom primenom odredbe Ustava kao prava na samoopredeljenje i otepljenje, odnosno nazivanjem radnji koje se preduzimaju - "razdruživanje" - povređen tada Savezni ustav SFRJ?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Siguran sam da može da se iznese temeljan pravni argument da to jeste predstavljalo kršenje Ustava. Ali neko bi takođe mogao da opravda ono što su radili Hrvati i Slovenci odnosno, mogao bi da ponudi kao objašnjenje da su oni radili jedino ono što je Milošević već pre njih uradio. A ovi ustavni argumenti postaju irelevantni onog trenutka kada politički život počne da se razvija mimo njih, odnosno mimo svih tih ustavnih elemenata. A u svakom slučaju, strane zemlje su smatrale da je potrebno da se održi referendum. Naravno, jasno vam je da govorim o Badinterovoj komisiji (Badinter Commission). Ali u svakom slučaju, život nekad bude ispred ustavnog prava, a u svakom slučaju - stvarni život uvek pobjedi.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Vi ste sada u stvari izneli stav Evropske unije tada, koja je rekla da se mora prihvatiti realno stanje, da kažemo stanje na terenu bez obzira što nisu u formalnom smislu reči ispunjeni svi uslovi da dođe do državnog priznanja, kao što je do tada međunarodna praksa tražila: kontrolu teritorije, narod, mogućnost da se sprovodi vlast na toj određenoj teritoriji i da se stupa u validne kontakte sa drugim državama. Da li se slažete samnom?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, slažem se sa vama.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala.

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, oni su to sve u stvari smišljali usput.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala. Ja ću gledati da časni Sude da moje unakrsno ispitivanje ovog svedoka završim do kraja današnjeg radnog vremena. Ja bih htela sada malo da vam postavim nekoliko pitanja koja se odnose na određene pravne dokumente koji su se pojavljivali u republikama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, i koji su na određen način bili uzburkali kako domaću tako i svetsku javnost. Vi ste pominjali to i kad ste saslušavani u *Predmetu Dokmanović*. Htela bih samo malo da prokomentarišem pitanje Memoranduma u Srbiji 1986. godine, koji se pogrešno zove Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti. Složićete se samnom da Srpska akademija nauka i umetnosti nikada nije prihvatila taj dokument kao svoj?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, složiću se sa vama. Da.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Takođe ćete se složiti samnom da je u pitanju dokument koji je na volšeban način video svetlo dana i da se pretpostavlja da je na određen način ukraden i nakon toga publikovan?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se možete samnom složiti ako kažem da određen broj članova Srpske akademije nauka i umetnosti, ako su oni bili tvorci toga memoranduma, u svakom slučaju ne odražavaju stanje u intelektualnom svetu i u inelektualnoj sferi tadašnje Srbije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Misli koje su izložene u nacrtu memoranduma koji je ukraden i zatim objavljen, to se ispostavilo kao podstrek, određena vrsta osećaja, pozitivnog osećaja za Srbe gde god da su se oni nalazili u Jugoslaviji, a to je takođe predstavljalo nešto što je užasavalo ne-srbe gde god da su živeli u Jugoslaviji. Naravno da je među samim Srbima bilo negativnog mišljenja u vezi samog Memoranduma, jer su smatrali da je to sraman dokument koji treba odbaciti. Dakle, SANU... ukradeni SANU... memorandum SANU je podelio mišljenja. Takođe, neki su smatrali da se radi o veoma uzbudljivom dokumentu koji je napokon rekao istinu o ponižavajućoj poziciji Srbije. Drugi Srbi, uključujući i intelektualce, bili su vrlo uznemireni samim tim dokumentom, a i partija je bila uznemirena i odbacila je taj dokument. Međutim, gledajući unazad, uprkos tome što se radilo o nezvaničnom dokumentu, taj dokument je imao veoma značajan uticaj na promene u političkoj klimi i na prirodu političkih rasprava u Jugoslaviji.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: U redu. Ali sada da kažemo ostalim učesnicima o čemu je taj dokument govorio, da ne govorimo samo o dokumentu kao komadu papira. Da li bi ste se složili samnom da je autor ili grupa autora u tom dokumentu koji se zove memorandum iznosila ili iznosio probleme sa kojima se Srbija suočava u tom momentu, u neposrednoj prošlosti, i predviđanje problema sa kojima će Srbija najverovatnije da se suoči u budućnosti?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li biste se složili samnom ako kažem da taj dokument ipak nikako nije pozivao niti predlagao da je raspad Jugoslavije jedina solucija za Srbiju?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne, naravno da nije. Najveći efekat tog dokumenta je što je alarmirao ne-srbe, budući da se značajan deo intelektualaca, srpskih intelektualaca pokrenuo i da su bili duboko nezadovoljni Jugoslavijom onakvom kakva je ona postala posle Ustava iz 1974. godine. Osnovna teza koju je Memorandum napao je bila ta da je potrebna slaba Srbija za jaku Jugoslaviju. To se naravno videlo na osnovu rekacija i Srba i ne-srba odnosno, to se pokazalo na žalost kao tačno.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ali ako se sećate tih događaja, bilo lično ili u svome radu koji ste imali u izučavanju istorije naroda na prostorima Balkana, nadam se da se sećate da je i pre tog Memoraduma slovenačka "Nova revija", to je časopis koji se izdaje u Ljubljani, objavio "Program samostojne Slovenije" i koji je direktno pozivao na otepljenje Slovenije od Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, da, sećam se toga.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se slažete samnom da taj dokument "Samostojna Slovenija" nije dobio prerogative Biblije slovenačkog nacionalizma kao što je Memorandum bio dobio taj prerogativ da je to Biblija srpskog nacionalizma i budućeg puta kojim Srbija ide?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Ne slažem se u tome sa vama. Platforma u "Novoj reviji" je bila okvalifikovana i u Jugoslaviji i u inostranstvu kao slovenački nacionalizam. Razlika u reakcijama, uglavnom kritičkim reakcijama u to vreme... Ako pogledamo unazad, Slovenci će verovatno reći da je to bio njihov herojski početak koji je doveo do pobede u stvaranju nezavisne slovenačke republike. Međutim, razlika je bila u tome da ako bi Slovenci ostali ili napustili Jugoslaviju, to ne bi imalo za posledicu uništenje Jugoslavije, budući da je ta privilegija bila rezervisana za Srbe, pošto su oni bili najbrojniji južnoslovenski narod koji je bio najrasprostranjeniji na čitavoj teritoriji. Dakle, kada su Srbi čiji nacionalizam je uvek bio veoma osetljiva tema za ne-srbe javno izrazili svoje nezadovoljstvo koje je potvrđivao takozvani Memorandum SANU, to je onda daleko ozbiljnija stvar - to je bilo daleko ozbiljnije pitanje za budućnost Jugoslavije. Budući da su Srbi bili narod u srcu te države, narod koji je smatrao za sebe da je stvorio tu državu i da samim tim može najlakše i najbrže i da je uništi.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Vidim, vi ste ovde danas ponovo, evo to je na 105. stranici u 7. redu, rekli ono što ste napisali u svom nalazu, da je srpski narod imao tu privilegiju da on uništi zajedničku državu, da uništi Jugoslaviju. Sad ću vam reći, to je 14. stranica vašeg nalaza na srpskom, na BHS-u, a mislim da je to 16. stranica vašeg nalaza, gde upotrebljavate iste reči. Ja ću vam sada pročitati...

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Pošto ste već pominjali to ranije, samo ću pročitati preposlednju rečenicu ovog paragrafa. Rekli ste: "Ta čast je bila rezervisana za Srbe". Vi ste nam, kako u ovom vašem nalazu, tako i u toku današnjeg svedočenja potvrdili da su se u srpskom narodu najviše izjašnjavali da su Jugosloveni, kao pripadnici jugoslovenskog opredeljenja, i da su oni bili najmnogobrojniji među njima, zato što su smatrali potrebnim da očuvaju Jugoslaviju. Možete li mi sada objasniti, ukoliko su Srbi zainteresovani da očuvaju Jugoslaviju i ukoliko su svi ljudi koji se deklarišu kao

Jugosloveni zainteresovani da sačuvaju Jugoslaviju, kako mogu, ili možemo da povučemo tu paralelu, da kažete kako danas, tako i u zapisniku, da je pravo, odnosno ta privilegija bila rezervisana za Srbe da "to destroy Yugoslavia", da unište Jugoslaviju? Ja bih vas molila da mi to još malo pojasnite. Za mene je to suprotno jedno dugom. Ako se srpski narod koji je, kako ste rekli, najrasprostranjeniji po teritoriji nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, i ako među Jugoslovenima u suštini imamo najviše Srba, kako vi dolazite do zaključka da su Srbi rezervisali pravo da unište Jugoslaviju?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Možda bi trebalo da se izvinim što samog sebe citiram, ali radi se o dobrom opisu. I koristeći taj izraz, ja nisam pokušavao da ukažem na nešto što je kontradiktorno na način kako to vi sugerišete, već pre na jedan paradoks. Na paradoks da je najveći deo Srba dugo vremena, a i mnogi strani prijatelji Jugoslavije su takođe to smatrali glavnim argumentom za jugoslovensku državu, zahvaljujući toj državi mogao da živi u jednoj zemlji. I zato je bilo paradoksalno da isti ti ljudi koji su najviše koristi imali od toga što su živeli u Jugoslaviji, da su upravo oni bili ti koji su se u stvari okrenuli protiv nje i pokrenuli proces koji je doveo do tako nasilnog raspada države. Radi se o paradoksu, i to o jednom tragičnom, tragičnom paradoksu.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da kažemo da prihvatamo vaše objašnjenje. Sada bih htela, nemamo baš još puno vremena, da se pozabavimo onim što smo ovde nazvali razdruživanjem ili otcepljenjem dve jugoslovenske republike: prvo Slovenije, pa onda Hrvatske, što je izazvalo i određenu vrstu sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije. Vama je poznato da je u periodu od januara 1991. godine pa sve tokom čitavog leta 1991. godine, da je na teritoriji Jugoslavije bilo aktivno više raznoraznih paravojnih formacija?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, bilo je sve više i više paravojnih jedinica. Ali hteo bih da se nadovežem na nešto što ste vi rekli, a to je da je postojao jedan sukob niskog intenziteta i pre nego što su Slovenija i Hrvatska objavile nezavisnost. Drugim rečima, u leto 1990. godine u Hrvatskoj je postojala lokalizovana srpska pobuna, koja je poznata pod imenom "Balvan revolucija". Izbori za Tuđmana u aprilu i maju 1990. godine bili su dovoljni da se pokrene jedan proces koji je zaista, kao što ste vi rekli, nakon 25. juna 1991. godine postao nezaustavljiv. Međutim, bila je potrebna čitava jedna godina da bi do toga došlo.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja bih samo htela da se vratim na ovo prethodno pitanje, pa ćemo doći ovaj... i na to. Međutim, vama je sigurno poznato da je bilo pokušaja od strane saveznih organa, tada je još funkcionisalo kompletno Predsedništvo, i to je bio juli mesec 1991. godine, kad je predlagano da se daju određena ovlašćenja saveznim organima i da se u roku od dve nedelje razoružaju sve paravojne formacije. Takvu naredbu je trebao da potpiše tada savezni predsednik, bio je to predsednik Mesić. Da li je vama poznato da je on tada odbio da potpiše takvu odluku? O razoružanju paravojnih formacija na celoj teritoriji Jugoslavije?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Poznato mi je da se o tome pisalo. U stvari da, poznato mi je to.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Hvala. Da li možete da nam objasnite na koji način su paravojne organizacije u Hrvatskoj došle do oružja?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da li govorimo o hrvatskim paravojnim formacijama ili o srpskim?

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ-PITANJE: O hrvatskim?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Pa do oružja su dolazili na različite načine. Od oružja bivše Teritorijalne odbrane, ali ni približno onoliko kao što je bio slučaj u Sloveniji. Zatim su ostalo oružje kupovali i to u velikim razmerama, onoliko koliko je moglo da se prokrijumčari preko granice, posebno iz Mađarske. A kao i u svim ostalim delovima Jugoslavije, bilo je dosta oružja, lovačkog naoružanja kod ljudi koji su živeli izvan gradova. Dakle, bilo je dosta oružja. Ali, krajem leta 1990. godine, uloženi su veliki naponi u Hrvatskoj da se organizuju oružane milicije, a bilo je i nekih privatnih napora, spominjali smo Merčepa ranije, koji su takođe formirali svoje lične milicije. Sa druge strane, nije bilo nikakvih problema da se dobije oružje i za srpske paravojne formacije ili za Teritorijalnu odbranu, budući da su oni imali veoma lak pristup naoružanju Teritorijalne odbrane, a takođe su bili naoružavani od strane JNA. Hrvati su ipak morali da ulože velike napore kako bi došli do naoružanja.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Ja sam vam postavila namerno pitanje hrvatske paravojne snage, jer mislim da možete da se složite samnom da do avgusta meseca 1991. godine Hrvatska nije imala nikakve svoje oružane snage, osim miliciju koja je došla isto do naoružanja, ali zvanično oružane snage nisu postojale?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: U pravu ste. U nedostatku vojske, Tuđman je uložio velike napore kako bi oformio neku vrstu policijskih snaga poput *Carabinieri*. Drugim rečima, pokušao je da upotrebi specijalne policijske jedinice koje bi imale vojni predznak. Naravno, policija je imala sasvim dovoljno oružja. Jedino nije imala ono naoružanje koje je bilo potrebno za vođenje ozbiljnijih borbi. I zbog toga je bilo veoma važno da se oružje prokrijumčari iz Mađarske i iz drugih zemalja.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Vi ste nam govorili danas u nekoliko navrata odgovarajući na pitanja mog kolege Domazeta o tom strahu koji se pojavio. Pošto imamo još pet minuta, ja vas molim samo za kratke odgovore ovaj... da bi smo... da bih ja završila moje unakrsno ispitivanje. O tom strahu koji je postojao među narodima zbog događaja koji se razvijaju, i koji na određen način, po njihovom shvatanju su van kontrole. Da li vi možete da se složite samnom da u situaciji kada srpski narod u Hrvatskoj doživljava i svestan je oživljavanja uspomena iz Jasenovca, da prolazi fazu ilegalnog naoružavanja Hrvatske, kako ste sada rekli u velikim količinama, kako doživljava promenu statusa svoga naroda iz konstitutivnog naroda u nacionalnu manjinu, kada mu se ukida ćirilično pismo koje je njegovo obeležje kao naroda, da li se onda slažete samnom da se u takvoj situaciji jedno kolektivno sećanje srpskog naroda nakon Drugog svetskog rata pretvara polako u jedan kolektivni strah od istorije koja počinje da se ponavlja?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Gotovo da u potpunosti mogu da se složim s vama uz jednu ogradu, a to je da je uloženo jako puno napora od strane beogradskih medija, a nešto kasnije i od zagrebačkih medija, da se upravo stvori takva vrsta straha.

Strah je postojao, trebalo ga je samo probuditi, a on je na jedan veštački način pokrenut. Beogradska radio-televizija je činilo se maltene svakog dana prenosila snimke iz Jasenovca tih meseci. To je bio strah koji je podstaknut. Ali istinu govoreći, bilo je jako puno materijala iz prošlosti koji je opravdavao jedan takav strah, uz naravno način na koji su se razvijali događaji u to vreme. Što se tiče ćiriličnog pisma, hteo bih usput to da kažem. Ono što je meni bilo veoma interesantno tokom jedne posete Kninu i Okučanima u Republici Srpskoj Krajini bilo je da vidim sa koliko su poteškoća kucali ćirilično pismo na ćiriličnoj mašini, misleći da to nikada neće morati da rade da bi dokazali da su Srbi.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: I moje poslednje pitanje koje ću sada vam postaviti. Pošto znamo kada su u junu mesecu 1990. godine... 1991. godine proglašene Slovenija i Hrvatska samostalnim državama, da je njihovo međunarodno priznanje odloženo iz raznoraznih razloga, da su 15. januara 1992. godine priznate od strane Evropske unije, a tek u junu mesecu 1992. godine postale su članice Ujedinjenih nacija (United Nations). Da li se slažete samnom da je bez obzira na upozorenje sekretara Ujedinjenih nacija (Secretary General of the UN) da se ne preuranjuje sa međunarodnim priznavanjem Hrvatske, Nemačka ipak u decembru mesecu priznala Hrvatsku i van toga upozorenja?

SVEDOK WHEELER – ODGOVOR: Da, to je istina. Nemci su zajedno sa Austrijancima imali najviše entuzijazma u to vreme među onima u Evropi koji su smatrali da će rano priznavanje Hrvatske, Slovenija je već bila izvan toga, da bi rano priznavanje hrvatske nezavisnosti moglo na neki način da zaustavi rat ne samo u Hrvatskoj, već i da spreči prebacivanje rata u Bosnu i Hercegovinu, i da će Beograd videti to priznavanje nezavisnosti kao veoma važan događaj i da će to sve da ga uplaši. Mislim, Nemci nisu bili u pravu. Ali to je bio... to je bio njihov način razmišljanja. A uobičajen način pregovaranja u Evropskoj zajednici koja je trebalo kasnije da postane unija, jeste da ukoliko jedna država nešto stvarno želi, ako je to ključno za njenu domaću politiku, da onda to obično može i da dobije. I to je bio razlog zašto su Nemci uspeli da ubede druge evropske države da se saglase sa njihovom idejom, iako su naravno Nemci najavili priznavanje mesec dana pre nego što su to učinile ostale zemlje Evropske zajednice.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ: Časni Sude, da li mi dozvoljavate još jedno, ipak stvarno poslednje pitanje? Hvala najlepše.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ – PITANJE: Da li se slažete samnom da je takvim priznavanjem Slovenije i Hrvatske prekršena deklaracija Helsinške konvencije (The Helsinki Convention) iz 1975. godine, koja predviđa nepovredivost granica u Evropi i da je taj presedan učinjen iz razloga da bi se faktičko stanje stvari na terenu na određen način legalizovalo?

TUŽILAC WEINER: Prigovor, časni Sude.

SUDIJA PARKER: Gospodine Weiner?

TUŽILAC WEINER: Ovaj svedok je istoričar. On je ovde kako bi svedočio o činjenicama, kao i o ustavu i o onome što se nalazilo u tom dokumentu ili zakonu, kao i o stvarima koje su proizašle iz njega ili donetog zakona. Ali što se tiče ovog pitanja, ono traži da se postavi stručnjaku za ustavna pitanja, a to izlazi iz okvira njegove ekspertize.

Pretno veće se savetuje

SUDIJA PARKER: Gospodine Weiner, mi smatramo da vaš jedini prigovor za danas mora da uspe.

ADVOKATICA TAPUŠKOVIĆ: Časni Sude, hvala vam puno. Nemam više pitanja.

SUDIJA PARKER: Puno vam hvala gospođo Tapušković. Završavamo danas sa radom, a sutra nastavljamo u 9:00 časova ujutru.

Fond za humanitarno pravo

